

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет «Одеська юридична академія»
Кафедра політичних теорій

Серія: Навчально-методичні посібники

ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ

Навчально-методичний посібник

*Для здобувачів першого (бакалаврського) рівня
вищої освіти*

Укладачі:
К. М. Вігман,
Т. М. Краснопольська

Одеса
«Юридична література»
2023

УДК 32:394(075.8)
Е88

Серія: Навчально-методичні посібники

Укладачі:

К. М. Вітман — доктор політичних наук, професор, професор кафедри політичних теорій Національного університету «Одеська юридична академія»; <https://orcid.org/0000-0003-3586-9614>;

Т. М. Краснопольська — кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політичних теорій Національного університету «Одеська юридична академія»; <https://orcid.org/0000-0001-5936-5889>

Рецензенти:

М. М. Іжа — доктор політичних наук, професор, заслужений працівник освіти України, директор Інституту публічної служби та управління Національного університету «Одеська політехніка»;

Ю. В. Узу — доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Рекомендовано до друку навчально-методичною радою Національного університету «Одеська юридична академія» (*протокол № 3 від 16 лютого 2023 року*)

Етнополітологія : навчально-методичний посібник для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти / уклад. : К. М. Вітман, Т. М. Краснопольська. — Одеса : Юридична література, 2023. — 96 с.

ISBN 978–966–419–410–2

Навчально-методичний посібник призначений для здобувачів вищої освіти, які вивчають дисципліну «Етнополітологія».

У навчально-методичному посібнику викладено зміст навчальної дисципліни за темами лекцій та практичних занять, практичні завдання з курсу, перелік тем для самостійної роботи, питання для перевірки знань з навчальної дисципліни, перелік тем доповідей та презентацій, а також список рекомендованої літератури.

Навчально-методичний посібник підготовлено відповідно до освітньої програми вищої освіти за спеціальністю 052 «Політологія» і рекомендовано використовувати у навчальній роботі при підготовці фахівців за першим (бакалаврським) рівнем вищої освіти.

УДК 32:394(075.8)

ISBN 978–966–419–410–2

© Вітман К. М., Краснопольська Т. М.,
укладання, 2023

ВСТУП

Навчальна дисципліна «Етнополітологія» призначена для здобувачів вищої освіти, що навчаються за першим (бакалаврським) рівнем вищої освіти.

Курс надає уявлення про сутність міжетнічних відносин, основні етнічні та національні форми існування людства та їх взаємодію між собою та з інститутами держави і громадянського суспільства, про тенденції розвитку етнічних процесів, в т. ч. етнополітичної інтеграції та дезінтеграції в світі, а також механізмів реалізації етнонаціональної політики. В рамках курсу передбачено формування у здобувачів навичок аналізу етнополітичних процесів і проблем, шляхів вирішення етнополітичних конфліктів, а також перспектив розвитку етнонаціональної політики України (на основі вивчення зарубіжного досвіду).

Завданнями курсу є: ознайомлення здобувачів з етнополітологією як наукою та навчальною дисципліною; визначення сучасних теорій етнічності, етнічних та національних форми існування людства; сутності та типів етнічних процесів: сутність та типи; аналіз націоналізму як ідейно-політичного феномена; з'ясування міжнародних стандартів в галузі прав етнічних груп; аналіз сутності, напрямків та моделей етнонаціональної політики; з'ясування особливостей: процесу національного будівництва та етнополітичної регіоналізації; аналіз процесів етнополітичної дезінтеграції та інтеграції, визначення особливостей та ролі етнополітичні конфлікти, етнонаціональної політики в сучасній Україні.

Мета навчальної дисципліни — ознайомлення здобувачів з концептуальними основами теорії етнічності та сучасними тенденціями розвитку етнічних процесів, а також з основними напрямками етнонаціональної політики, впливом глобалізації та мультикультуралізму на етнічні процеси в світі.

Після успішного завершення курсу навчальної програми здобувач вищої освіти буде:

- знати основні категорії етнополітології, основні теорії, особливості етнічних процесів, моделі етнонаціональної політики;
- оперувати основними термінами та поняттями етнополітології; осмислювати етнополітичні процеси, які відбуваються в Україні;
- виявляти особливості розвитку етнічних процесів у різних регіонах;

– порівнювати, пояснювати, аналізувати, узагальнювати і критично оцінювати фактори, що впливають на етнополітичні процеси в Україні та світі;

– вміти давати оцінку сучасному стану етнополітичних процесів, перспективам та тенденціям їх розвитку; особливостям державної політики у цьому напрямку;

– знати свої права та обов'язки як члена демократичного суспільства та використовувати їх у професійній діяльності, а саме використовувати знання щодо етнополітичних процесів та проблем, а також міжнародних стандартів у галузі прав національних меншин у повсякденному житті, професійній та громадсько-політичній діяльності.

На вивчення навчальної дисципліни відводиться 120 годин / 4 кредити ECTS.

Підсумковою формою контролю є екзамен.

ЗАГАЛЬНІ МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ВИВЧЕННЯ КУРСУ

Навчальна дисципліна «Етнополітологія» є однією зі складових програми підготовки бакалавра за спеціальністю 052 «Політологія».

Успішне вивчення курсу «Етнополітологія» передбачає освоєння здобувачами вищої освіти лекційного матеріалу, його закріплення та поглиблення на практичних заняттях, самостійне вивчення нормативної, навчальної та наукової літератури.

Основним видом навчальних занять є лекції, призначені для засвоєння теоретичного матеріалу.

Лекція — це аудиторне заняття з курсом або його частиною (поток), що проводять провідні викладачі — лектори (професори та доценти) навчального закладу, а також провідні вчені або спеціалісти, запрошені для читання лекцій, що містять основні положення навчальної або спеціальної дисципліни, їх теоретичні проблеми, в тому числі новітні наукові досягнення. Тематику курсу лекцій наведено у тематичному плані навчальної дисципліни.

Основними завданнями, що визначають напрямок лекційних занять, є: характеристика структури теми; розкриття змісту категоріального апарату теми; висвітлення зв'язку теорії з практикою.

Лекція є теоретичною основою практичних занять, подальшого самостійного вивчення курсу здобувачами вищої освіти.

Самостійну роботу здобувача вищої освіти над лекцією умовно поділяють на три основні етапи:

1) підготовка до лекції, що відбувається заздалегідь і передбачає ознайомлення з рекомендованою навчальною літературою за конкретною темою, що її викладатимуть на лекції;

2) сприйняття і конспектування лекції, що полягає в засвоєнні усного матеріалу і його коротких записах (конспектуванні). При конспектуванні необхідно в результаті «переробки» інформації виділити основну думку лектора і стисло її викласти. Лекція не підлягає дослівному запису, за винятком формулювань, визначень, імен, найменувань політико-правових актів та літератури, хронологічних і статистичних даних, підсумкових висновків за темою;

3) подальша робота над лекцією, що передбачає додаткове доопрацювання конспекту на основі самостійного вивчення рекомендованої нормативної, навчальної та наукової літератури.

Лекції спрямовані на формування сучасного рівня професійних знань, професійної культури здобувачів, здатності творчого осмислення навчального матеріалу.

Практичні заняття, які проводять з академічною групою, є логічним продовженням лекційного курсу. На них поглиблюються, закріплюються та деталізуються знання, отримані під час лекції і в результаті самостійної роботи.

Практичні заняття спрямовані на підвищення рівня розуміння найактуальніших проблем становлення й розвитку демократичного ладу, більш поглиблене вивчення складних або дискусійних питань відповідної теми, на поточний контроль засвоєння знань, умінь, навичок здобувачів вищої освіти.

Практичному заняттю має передувати підготовка здобувача вищої освіти за завчасно визначеним планом. Для цього необхідно:

- вивчити і доповнити конспект лекції з даної теми;
- вивчити рекомендовані політико-правові акти, навчальну та наукову літературу;
- скласти конспект або тези відповіді на найбільш складні питання заняття;
- вміло використовувати вивчений матеріал при відповідях.

Здобувач вищої освіти на практичному занятті має продемонструвати знання теоретичного матеріалу, здатність використовувати його при вирішенні практичних завдань, уміння ясно та аргументовано висловлювати свої думки в усній та письмовій формі, оперуючи термінологією.

Під час проведення практичних занять викладач використовує такі форми: вільне обговорення питань плану заняття в академічній групі; індивідуальна співбесіда з кожним здобувачем; виконання письмових, в тому числі контрольних, робіт; заслуховування доповідей, рефератів з найбільш складних питань і їх подальше колективне обговорення в групі тощо.

Практичні заняття є також одним із видів поточного контролю за успішністю засвоєння здобувачами навчального матеріалу. На кожному занятті викладач оцінює ступінь підготовки здобувача з теми. Підсумкові оцінки вносять до журналу обліку успішності.

Метою практичних занять є: навчання застосуванню теоретичних положень у практичній діяльності; вироблення навичок самостійної роботи здобувача; розвиток професійної свідомості та мислення.

Важливими формами навчальних занять є індивідуальні навчальні заняття, консультації.

Індивідуальні навчальні заняття організовують з окремими здобувачами з метою підвищення рівня їх підготовки та розкриття індивідуальних творчих здібностей. До видів індивідуальних завдань з курсу належать реферати, доповіді, презентації та тестові завдання.

Самостійна робота здобувача є однією з основних форм організації навчання, основним засобом оволодіння навчальним матеріалом у вільний від обов'язкових аудиторних занять час.

Мета самостійної роботи — закріплення, поглиблення й узагальнення знань, здобутих на лекційних та практичних заняттях. У процесі самостійної роботи у здобувачів формуються індивідуальні вміння та навички самостійного засвоєння навчальної та наукової літератури, нормативних джерел, використання сучасних інформаційних засобів і технологій.

Для підвищення ефективності самостійної роботи здобувача доцільно її планування. Планування та організація самостійної роботи мають ґрунтуватися на достовірній інформації згідно з такими позиціями: вид роботи (наприклад, підготовка до лекції, практичних занять); трудомісткість процесу підготовки (з урахуванням індивідуальних здібностей і особистісних якостей здобувача); форми і методи навчально-методичного та матеріально-технічного забезпечення виду самостійної роботи; місце і форма виконання самостійної роботи (наприклад, у бібліотеці, спеціалізованому навчальному кабінеті, комп'ютерному класі, вдома; письмово, усно тощо); форми і способи контролю виконання самостійної роботи здобувача; необхідний і достатній обсяг часу за диференційованими нормативами з кожного виду самостійної роботи.

Особливість самостійної роботи полягає в необхідності самостійного, творчого пошуку та аналізу інформації. Це дає змогу розширити обсяг інформації з теми, отримати системне уявлення з конкретного питання.

До видів самостійної роботи належить підготовка презентації в рамках теми практичного заняття.

Результати, отримані здобувачами вищої освіти на практичних заняттях, враховують під час проведення підсумкового контролю з навчальної дисципліни. Формою такого контролю з навчальної дисципліни «Етнополітологія» є екзамен.

Результати екзамену оцінюють за національною чотирибальною шкалою — «відмінно», «добре», «задовільно» та «незадовільно», вказуючи відповідність ECTS.

Результати екзамену вносять до екзаменаційної відомості та залікової книжки здобувача.

Здобувача вважають допущеним до екзамену лише за умови виконання всіх видів робіт, передбачених планом навчальної дисципліни.

Екзамен проводять за білетами, які затверджує кафедра. Кожен екзаменаційний білет з навчальної дисципліни містить, як правило, три питання (або завдання) з різних тем навчальної програми.

Критерії оцінювання знань здобувачів:

Оцінка виставляється за національною чотирибальною шкалою: «відмінно», «добре», «задовільно», «незадовільно». При оцінці за основу слід брати повноту і правильність виконання завдань.

1. Оцінка «5» (відмінно) ставиться в тому разі, коли відповідь здобувача правильна, повна, послідовна, логічна; здобувач впевнено володіє фактичним матеріалом з усього курсу, вміє застосовувати його до конкретно поставлених завдань.

2. Оцінка «4» (добре) ставиться в тому разі, коли відповідь правильна, послідовна, логічна, але здобувач допускає у викладі окремі незначні пропуски фактичного матеріалу або не повністю вміє застосувати його конкретно поставлених завдань.

3. Оцінка «3» (задовільно) ставиться у тому разі, коли здобувач володіє більшою частиною фактичного матеріалу, але викладає його не досить послідовно і логічно, допускає істотні пропуски у відповіді, невірно формулює основні теоретичні положення та причинно-наслідкові зв'язки.

4. Оцінка «2» (незадовільно) ставиться в тому разі, коли здобувач виявляє незнання більшої частини фактичного матеріалу або відмовляється відповідати на поставлені питання.

Шкала оцінювання: національна та ECTS

100-бальна шкала	Шкала за ECTS	Національна шкала	
		Екзамен	залік
90–100	A	Відмінно	Зараховано
82–89	B	Добре	
74–81	C		
64–73	D	Задовільно	
60–63	E		
1–59	Fx		Незадовільно
1–34	F		

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

№ теми	НАЗВА ТЕМИ	Аудиторні заняття (год.)		Само- стійна робота (год.)
		Лекції	Практ.	
1	Етнополітологія як наука та навчальна дисципліна	2	2	2
2	Сучасні теорії етнічності	2	2	4
3	Етнічні та національні форми існування людства	2	2	4
4	Етнічні процеси: сутність та типи	2	2	4
5	Процес політизації етнічності	1	2	2
6	Націоналізм як ідейно-політичний феномен	1	2	4
7	Міжнародні стандарти в галузі прав етнічних груп	2	2	4
8	Етнонаціональна політика: сутність, напрямки та моделі	2	4	4
9	Національна держава та національна автономія	2	2	4
10	Процеси національного будівництва та етнополітичної регіоналізації	2	2	4
11	Процеси етнополітичної дезінтеграції та інтеграції	2	4	4
12	Етнополітичні конфлікти	2	4	4
13	Етнонаціональна політика в сучасній Україні	2	2	2
14	Глобалізація та мультикультуралізм	2	2	4
Індивідуальне завдання		—	—	10
Всього 120 годин		26	34	60

Тема 1 ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ ЯК НАУКА ТА НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА

Становлення та предмет етнополітології.
Структура та основні категорії етнополітології.
Методи та функції етнополітології.

Етнополітологія сформувалася на стику етнології (етнографії) та політології. Предметом етнополітології є етнічність у політиці та політичні функції етнічності, тобто джерела, спонукальні мотиви та закономірності формування етнонаціональної політики, моделі та механізми її реалізації, ідеологія та практика етнополітичних рухів та організацій, етнополітичні орієнтації населення та форми їх вираження.

Сформувалася вона у 70-ті роки ХХ століття завдяки зусиллям Дж. Ротшильда, П. ван ден Берге, Б. Андерсона, Л. Снайдера, Е. Геллнера, А. Сміта, Ф. Барта, Д. Горовиця та інших зарубіжних вчених. ХХ століття стало століттям «вибуху етнічності». Численні етнополітичні конфлікти, розпад поліетнічних держав, формування партій, що ставлять етнополітичні цілі, етносепаратизм тощо — все це потребує етнополітичного аналізу.

Предтечею етнополітології можна вважати дисципліну «Геополітика», яка намагається в своєму предметі поєднувати політику, географічний простір і території.

Одна з перших спроб дати системний погляд на взаємозв'язок між етнічною приналежністю і політикою була здійснена з 1970-х років. Дж. Родшильд в книзі «Етнополітика» стверджував, що етнонаціоналістичні позиції і стратегії, відповідні тому, що вони формалізовані і забезпечені ресурсами, гарантують перевагу інших політичних позицій і стратегій. Люди у всіх сутичках найчастіше стоять на стороні крові: правильно це чи неправильно.

Етнополітологія — наука міждисциплінарна, вона сформувалася на стику етнології та політології, що позначилося і на її предметі. Виділяють три підходи до розуміння її предметного поля: 1) вивчає історію зародження та розвитку етнополітичної думки; 2) формує теорії,

моделі та концептуальне роз'яснення для етнічної політики; 3) вивчає сучасні етнополітичні явища та процеси.

Етнополітологія має практичну спрямованість, оскільки виробляє такі знання, які, будучи включеними в практичну діяльність у сфері етнополітичних взаємодій, сприяють виробленню ефективних методів регулювання міжетнічних взаємодій, вирішенню проблем, що виникають у суспільстві, і протиріч.

Етнополітологію можна визначити як галузь політичної науки, що вивчає етнічний аспект життя сучасних політичних спільнот, вплив політики та політичної сфери на етноси та зворотний вплив етносів на політичну сферу та політику. Етнополітологія також пов'язана з вивченням ролі етнічності в політичних процесах на регіональному, національному та міжнародному рівнях, що виражається в мотивованих етнічним фактором поглядах та діях громадян, у діяльності етнонаціональних громадських організацій та рухів, політичних груп та окремих політиків, деяких міжнародних структур та інформаційно-мережових угруповань.

Етнополітологія тісно пов'язана з етнологією, об'єктом вивчення якої є етноси (народи), їх походження, розселення, умови життя, побут і культура. Багато наукових категорій цієї науки запозичує етнополітологія. Тим не менше, етнополітологія є переважно політологічною наукою, оскільки тут задіяні всі політичні інститути та процеси через призму лише одного чинника — етнічного.

Отже, об'єкт етнополітології — феномен етнічності, а предмет — взаємозв'язок етнічних і політичних процесів та явищ.

До аналізу структури етнополітології одним із перших звернувся вітчизняний дослідник О. Картунов, який виділив 10 елементів: історія етнополітичної думки; теоретико-методологічні засади аналізу етнополітичних процесів; теорія етнічності; теорія нації; теорія етніцизму; теорія націоналізму; теорія етнонаціональної політики; теорія національно-державного устрою; теорія етнополітичних конфліктів; теорія етнополітичної культури.

Популярним серед вітчизняних та зарубіжних авторів є поділ на такі складові елементи етнополітології:

- історія етнополітичної думки (аналізує основні етапи зародження, становлення та розвитку етнополітичних ідей, поглядів, концепцій, теорій);

- теорія етнополітики (включає теорії державної етнополітики, національно-державного устрою, націй та націоналізму, етнічних/національних меншин тощо);

– практична етнополітологія (аналіз реалізації етнополітики — етнополітичної поведінки, попередження та врегулювання етнополітичних конфліктів, етнополітичне прогнозування, планування та консультування, етнополітичний менеджмент та ін.);

– порівняльна етнополітологія (аналіз та співставлення етнополітичних процесів і явищ різних епох, регіонів та країн).

За ступенем узагальнення знань етнополітологію можна структурувати на загальну етнополітологію (вивчає історію та теорію етнополітики, виробляє теоретичні і методологічні основи та принципи) та теорії середнього рівня (політизація етнічності, нації та націоналізм, національна та багатонаціональна держави, державна етнополітика, етнополітична поведінка, етнополітичні конфлікти тощо).

У структурі етнополітології виокремлюють теоретичний (концепції державної етнополітики, нації та націоналізму тощо) та емпіричний (конкретні форми етнополітичної діяльності) рівні.

Категорії етнополітології умовно можна поділити на дві групи.

1) категорії, розроблені іншими науками, — етнос, нація, націоналізм, етнічна (національна) меншина, національна ідея, етнічність, етнічна ідентичність, національна свідомість, національний характер, етнополітичний конфлікт;

2) категорії, розроблені в межах етнополітології, — етнополітика, політизація етнічності, етнізація політики, етнополітична поведінка тощо.

До методів дослідження етнополітології належать:

– аналіз статистичних даних, аналіз документів (в т. ч. законодавчих та нормативних актів, документів партій, рухів, громадських організацій), матеріалів ЗМІ (в т. ч. такими методами, як контент-аналіз та івент-аналіз);

– соціологічні методи, зокрема опитування: анкетування, інтерв'ю (формалізоване, глибинне або неформалізоване та експертне); спостереження (звичайне та включене);

– моніторинг — збір даних, що характеризують стан міжнаціональних відносин, політичну діяльність етнополітичних організацій, діяльність органів влади в сфері етнонаціональної політики. Систематичний аналіз всіх цих показників дає можливість виявити проблемні ситуації на етапі їх зародження, а в разі відкритого конфлікту — запобігти його ескалації і виробити стратегію його трансформації і вирішення. Прикладом ефективного використання цього методу є Мережа етнологічного моніторингу та раннього попередження конфліктів (EAWARN), створена у 1994 р. Існують міжнародні науково-дослід-

ні організації в галузі вивчення, запобігання та вирішення етнічних конфліктів (наприклад, Міжнародний інститут миру в Осло (PRIO), який видає авторитетний «Журнал досліджень миру»). Крім глобального і регіонального моніторингу, існують глобальні і регіональні мережі для запобігання конфліктам, такі як Міжнародний інститут дослідження конфліктів (INCORE) при Університеті Ольстера в Північній Ірландії;

– метод етнологічної експертизи, пов'язаний з вирішенням прикладних завдань, в тому числі з розглядом проектів нормативно-правових документів (законів, постанов, концепцій, федеральних, державних і місцевих програм), оцінка заходів зі збереження і відновлення культури корінних народів, аналіз соціально-культурних наслідків впровадження промислових і будівельних проектів тощо.

– методи опрацювання інформації: аналіз та синтез, індукція та дедукція, інші логічні методи;

– порівняльний метод — використання цього методу може бути спрямоване на з'ясування стану у різних державах прав етнічних меншин, політичного представництва етнічних груп, наявності та характеру етнічних конфліктів, статусу мов етнічних меншин, ступеня сформованості нації-держави тощо;

– історичний метод — дозволяє простежити формування та розвиток етносу, його залучення до політики та еволюцію етнічної політики держави, він дає можливість розглядати етнополітичні явища в тісному зв'язку з тією конкретно-історичною обстановкою, в якій вони мають місце;

– психологічний метод — застосовується в етнополітичних дослідженнях щодо стану етнічної самосвідомості, стереотипів політичної поведінки етнічних груп, їх ціннісних орієнтацій та установок стосовно влади, політичного режиму, політичних лідерів, прав і свобод людини, прав національних меншин тощо.

До основних функцій етнополітології належать:

– гносеологічна, оскільки етнополітологія виступає теорією та методом пізнання дійсності, створює цілісну систему уявлень про вплив етнічності на політику та політики на етнічні процеси;

– раціоналізація етнонаціональної політики — пропонує та обґрунтовує шляхи створення та реформування спеціальних політичних інститутів для регулювання міжетнічних відносин;

– політична соціалізація — спрямоване формування політичної свідомості в людей, які входять у сферу етнополітичних взаємодій;

– прогностична — виробляє ймовірнісні знання про розвиток міжетнічних відносин у різних регіонах світу в короткостроковій та довгостроковій перспективі.

Метою засвоєння дисципліни «Етнополітологія» є ознайомлення здобувачів з концептуальними основами теорії етнічності та сучасними тенденціями розвитку етнічних процесів, а також з основними напрямками етнонаціональної політики, впливом глобалізації та мультикультуралізму на етнічні процеси в світі.

Тема 2 СУЧАСНІ ТЕОРІЇ ЕТНІЧНОСТІ

Теоретико-методологічні засади етнополітології.

Примордіалізм, конструктивізм та інструменталізм як підходи до розуміння природи етнічної ідентичності.

В західній науковій думці замість категорії «етнос» використовуються терміни «етнічна група» та «етнічність». Запровадження категорії «етнічність» пов'язують із дослідженнями американського соціолога Д. Рісмана та соціального антрополога Л. Маєра.

О. Картунов розглядає етнічність у широкому (це два феномени: сама етнічна спільнота та особливості її існування) та вузькому розумінні (специфіка буття та особливостей будь-якої етнічної спільноти).

З позицій етнополітології етнічність розглядають у двох вимірах: як етнічну спільноту (її ознаки, особливості життєдіяльності) та як специфічну ідеологію (що апелює до етнічних цінностей у політичній боротьбі), що дає змогу аналізувати роль етнічності у політиці.

В сучасній науковій літературі існує значна кількість теорій етнічності. Так, концепції «внутрішнього колоніалізму» (М. Гехтер та Т. Нейрн) наголошує на приматі національного над класовим; її предстаники вважали, що основними причинами формування сучасних націй та націоналістичних рухів є нерівномірність економічного розвитку, яка викликає процеси дискримінації етнічних спільнот периферійних територій і держав (що фактично перетворюються на сировинні придатки), усунення їх політичних еліт від влади; протистояння з боку етносів імперіалістичній політиці центру призводить до політичної та ідеологічної мобілізації та формування нації.

Теорія етніцизму (Е. Сміт, К. Енлоу, Б. Андерсон, Дж. Ротшильд) формується на противагу попередній концепції, її представники заперечують визначальну роль економічного фактора у процесах націотворення, вони розглядають етнічність як всеохоплюючий феномен, що здійснює вирішальний вплив на сучасний розвиток людства, всі сфери суспільного життя, в т. ч. політичну. Вітчизняний дослідник О. Майборода виділяє два напрямки етніцизму: «старий» (вказує на самодостатність та виняткове значення етнічності у процесах політизації етнічних груп, пріоритетність впливу культурних та етнічних особливостей певної групи на її політичну активність) та «новий» (говорить про рівнозначність впливу етнічності та інших факторів, зокрема економічних, на процеси політизації етнічних спільнот та формування націоналістичних рухів).

В сучасній етнополітології склалися три підходи до розуміння природи етнічної ідентичності: примордіалізм, конструктивізм та інструменталізм.

Прихильники примордіалістського (лат. *primordial* — споконвічний, початковий) або есенціалістського (лат. *essentia* — сутність) підходу переконані у природному, вродженому та об'єктивному характері етнічності. Етнос для них — це спільність по крові (походження), мові та психіці, яка є жорстко фіксованою, даною при народженні та незмінною.

Примордіалізм поділяють на два напрями: соціобіологічний та соціокультурний (культурно-історичний). Прихильники першого схильні розглядати етнос як групу людей з певними антропологічними та поведінковими характеристиками, що передаються генетично. У чистому вигляді соціобіологічний підхід у науці сьогодні не є популярним. Гнучкіше розуміння етносу пропонується прихильниками соціокультурного підходу. На їхню думку, етнос — це насамперед соціальна та культурна спільність з об'єктивними характеристиками приналежності до неї — територія, мова, економіка, расовий тип та ін. Сьогодні примордіалізм втратив провідні позиції, але він, як і раніше, має чимало прихильників серед етнологів, соціологів, філософів та політологів, які заявляють про «об'єктивну природу» етносів і розглядають етнічну спільноту як свого роду «колективне тіло».

Другий підхід до розуміння етнічності — конструктивізм. Стимулом для його формування у самостійний науковий напрямок став вихід у 1967 р. книги П. Бергера та Т. Лукмана «Соціальне конструювання реальності». Конструктивісти наполягають на тому, що етніч-

ність може створюватися людьми як стихійно, так і свідомо, й у тому, що вона має ситуативний, рухливий характер. В рамках цього підходу етнічна ідентичність — це не об'єктивна реальність, а суб'єктивна конструкція етноеліт, «які, витягують, спотворюють, а іноді навіть фабрикують матеріали з культур тих груп, які дані еліті прагнуть представляти, щоб захистити свій добробут чи існування, домогтися політичних чи економічних переваг для відповідних груп, а також для самих себе» (П. Брасс). При такому підході етнічна ідентичність проявляється насамперед у символічному універсумі, сконструйованому етноелітами, що мають символічний капітал влади. У структуру цього універсуму входять політичні уявлення, міфи, ідеали, цінності.

Отже, етнос у конструктивізмі — це спільність людей, що формується на основі культурної самоідентифікації (самовизначення) відносно інших таких спільностей. Інакше висловлюючись, визначення етносу у конструктивістів відрізняється не додаванням якихось нових ознак до існуючого визначення, а тим, що ознаки, які вважалися раніше об'єктивними — загальне походження, історична доля та інші, — починають розглядатися як суб'єктивні. Етнічність у такому розумінні — це процес соціального конструювання уявних спільностей, заснований на вірі в те, що вони пов'язані природними зв'язками, єдиним типом культури та ідеєю чи міфом про спільність походження та спільну історію.

Спільним для цих двох підходів є визнання домінуючої ролі національної самосвідомості у процесі етнічної ідентифікації. Тому обов'язковою умовою політичної активізації етносу є «пробудження» національної самосвідомості («етнічне відродження»).

Різниця між цими підходами проявляється насамперед у різних інтерпретаціях змісту геополітичних процесів. Прихильники примордіалістського підходу розглядають етнос як самостійний суб'єкт політики, який має власні інтереси, пов'язані з соціально-демографічним та етнокультурним відтворенням. Етнополітична активність пояснюється нерівномірними темпами соціально-економічного розвитку етнічних спільностей у поліетнічній державі. Нерівність, що складається, усвідомлюється як колективне етнонаціональне пригнічення і стає джерелом етномобілізації. До причин етнополітичної активності відносять також нав'язування центром або домінуючим етносом менш розвиненим регіонам зразків соціального функціонування.

Представники конструктивістського підходу виходять з того, що етноеліти, які мобілізують до політичної участі етнічну групу, керу-

ються не міркуваннями збереження етнокультурної самобутності, створення правових та соціально-економічних умов для розвитку етнічної спільності, а вузькогруповими інтересами. В умовах нерозвинутої структури політичних інститутів формування політичних еліт відбувається на вільній основі, що є передумовою для «приватизації» політичної влади на користь окремого клану.

На актуалізацію тих чи інших етнополітичних сюжетів у дослідницькій практиці впливають як наукові традиції цивілізаційного характеру, так і соціокультурна специфіка «національного питання» в тому чи іншому регіоні.

Третім підходом у розумінні етносу та етнічності, що набув значного поширення починаючи з середини 1970-х рр., є інструменталістський підхід. Його суть полягає в тому, що етнічність розглядається як інструмент чи ресурс, що використовується індивідами, групами та елітами у боротьбі за владу, статус, добробут. Група конституює себе як етнічна не тому, що її члени відчують ірраціональну, вроджену приязнь один до одного, а тому, що це є політично вигідним.

Етнічна ідентичність, вважають інструменталісти, — це ситуативна роль, її свідомий вибір, який робить людина чи група осіб задля досягнення політичної влади чи цілей економічного характеру. Основними представниками цієї теорії в етнології є Д. Белл, Г. Вулп, Н. Глейзер, Д. Мойніхен.

Творці цього підходу виходили з того, що відмінності між групами людей у суспільстві можуть бути основою для формування етнічної ідентичності кожної групи, що визначає, своєю чергою, характер міжгрупових відносин і мобілізує етнічні групи на цілеспрямовану політичну діяльність. Інструменталістські концепції часто спираються на соціально-психологічні теорії, що трактують етнічність як відновлення політичної і культурної рівноправності, як засіб соціальної терапії.

Деякі прихильники інструменталізму обмежуються аналізом того, яким чином етнічна солідарність посилює ті соціальні обставини, які вони називають структурними умовами (Д. Горовіц, Дж. Ротшильд, С. Олзан, Дж. Нейджел та ін.). Інші йдуть далі і аналізують, як певні соціальні обставини ведуть до раціонального стратегічного вибору етнічної ідентичності як засобу досягнення бажаних політичних, економічних та інших соціальних цілей, що, своєю чергою, посилюють групову солідарність.

Е. Сміт виділяє п'ять парадигм етнічності, нації та націоналізму:

– примордіалізм (з соціобіологічним та соціокультурним напрямками);

– переніалізм (від *perennial* — постійний, вічний, довічний) розглядає нації як політизовані етнокультурні спільноти, модерні версії прадавніх етнічних груп, що виникли внаслідок еволюції, шляхом розвитку культурних та соціальних зв'язків. На відміну від примордіалізму, переніалізм розглядає сучасні нації та донаціональні етнічні форми як пов'язані, проте різні явища; на противагу модернізму — акцентує увагу на етнічній основі сучасних націй, не вважаючи їх суто сконструйованими спільнотами;

– модернізм — розглядає нації як продукт індустріальної епохи, що виникає внаслідок потреби у формуванні гомогенної культури та стандартизованої мови задля потреб модернізованого економічного розвитку. Виділяють соціально-економічний, політичний та ідеологічний напрямки модернізму. Прихильники модернізму розкривають сутність сучасних націй через причини їх виникнення та роль націоналізму у процесах націотворення, визначають націю як сконструйований феномен, що сформувався, в першу чергу, під впливом суб'єктивних чинників. Модерністи відкидають поняття «відродження нації», вважаючи що можна говорити не про відродження або пробудження нації, а про формування в модерну епоху якісно нової спільноти — нації, яка не має нічого спільного з попередніми типами спільнот;

– етносимволізм, — не відкидаючи об'єктивних ознак нації, зосереджує свою увагу на ролі суб'єктивних моментів у становленні та функціонуванні націй та етнічних спільнот — символах, міфах, традиціях та особливостях їх сприйняття; створення національних міфів ілюструє властивий нації домінуючий спосіб виробництва, особливості відносин панування та підкорення, особливості легітимності влади; спілкування і соціальної поведінки, що знаходять відображення в культурі тощо;

– постмодернізм — акцентує увагу на фрагментації сучасних національних ідентичностей, викликаній процесами глобалізації. На думку прихильників цього напрямку, світ рухається від національного до постнаціонального порядку. Постмодернізм визначає перспективи націй та націоналізму, національної ідентичності у майбутньому суспільстві.

Тема 3

ЕТНІЧНІ ТА НАЦІОНАЛЬНІ ФОРМИ ІСНУВАННЯ ЛЮДСТВА

Поняття «етнос», «етнічність», «етнічна ідентичність», «субетнос» та «етнічні групи».

Основні підходи до визначення поняття «нація».

Поняття «етнос» і «етнічна група» (з грец. «народ») широко використовуються в соціальних і політичних науках для позначення спільнот людей, об'єднаних спільністю культури, мови, звичаїв і традицій, самосвідомості, уявлення про спільність походження та історичну долю. Похідним від поняття «етнос» є поняття «етнічність», що означає етнічну приналежність індивіда чи групи. До цього поняття близьке поняття «етнічна ідентичність», що означає ототожнення індивіда чи групи осіб із етносом.

До основних ознак етносу належать: етнонім (самоназва етносу); певні культурні характеристики (виявляються у мові, релігії, звичаях, обрядах, народному мистецтві тощо); антропологічні ознаки, притаманні його представникам; психологічні особливості (засновані на міфах про спільну історію, предків, території виникнення, культурні особливості тощо), що сприяють усвідомленню представниками певного етносу власної спільності й відмінності від інших етносів.

Е. Сміт виділяє внутрішню структуру етносу, до якої включає ядро (представники етносу з найвищим рівнем самосвідомості, чітким усвідомленням власної етнічної приналежності), маргінальні прошарки (представники етносу з подвійною або потрійною етнічною самосвідомістю) та етнічні категорії (люди, що втратили етнічну самосвідомість, вважають себе представниками іншого етносу, заперечують власне етнічне походження, проте їх антропологічні ознаки та реальне походження вказують на приналежність до певного етносу).

У межах етносу можуть існувати:

– субетноси — групи у складі етносу, що відрізняються специфічними культурними особливостями, відчуттям самосвідомості, яка не заперечує загальноетнічну свідомість, такі групи можуть мати особливу соціальну структуру; їх виникнення зумовлюється особливими умовами існування протягом тривалого часу (специфічним географічним та кліматичним середовищем, що призводить до формування

особливого культурно-господарського типу), конфесійними розбіжностями з основною масою етносу тощо;

– етнографічні групи — локальні частини етносу, що відрізняються лише певними елементами культури, їх предстаники не мають самосвідомості.

До основних форм існування етносу відносять:

– рід — найдавніша замкнена спільнота, в основі якої кровні зв'язки, спільні предки та певні культурні особливості; рід пройшов три етапи розвитку: тотальний, матріархальний та патріархальний;

– плем'я — об'єднання докласового суспільства, що включає декілька родів, поєднаних на основі кровної спорідненості, культурно-мовної єдності та спільності території проживання;

– народність — ключова етнічна одиниця класового докапіталістичного суспільства, якій властиві суттєві територіальні відмінності культурно-побутових традицій, панування місцевих діалектів, наявність, поряд із загальноетнічною, сильною регіональною самосвідомістю; для неї може бути характерна мовно-культурна й етнічна відмінність мас і феодалної верхівки;

– нація.

Аналіз природи етнічності дозволяє виділити три її рівні:

– мікроетнічність — стійке, часом не рефлексоване, підсвідоме міжпоколінне тяжіння індивіда до своїх родичів, а також мінливе свідоме єднання з тими носіями етнічної свідомості, які здатні найбільш яскраво та образно виражати властиві їм етнічні характеристики;

– макроетнічність — колективне несвідоме, яке проявляється в етномовності та конфесійності, історичній пам'яті та державності;

– мегаетнічність — етносфера, тобто мозаїчна в етнічному відношенні антропосфера, співвідносна зі світом природи; складна палітра таких, що внутрішньо розвиваються і взаємодіють, етносоціальних організмів, кожен із яких має якісно відмінні від інших етнічні властивості як детерміновані географічно, так і успадковані історично.

Важливою в аналізі проблем етнічності є характеристика сутності етнічної ідентичності, що передбачає усвідомлення індивідом себе як представника певного етносу, почуття тотожності з однією етнічною групою та відокремлення від інших груп.

Етнічну ідентичність можна розглядати як сукупність сенсів, уявлень, цінностей, символів тощо, які дозволяють здійснити етнічну ідентифікацію. В той же час те, що дозволяє групі підтримувати свою

цілісність і свою відмінність від інших незалежно від ідентифікації тієї чи іншої конкретної особистості, може бути названо етнічністю, яка, залежно від того чи іншого підходу до природи етнічності, може розглядатися або як примордіальна сутність етносу, або як певні структуровані ідентичності, що раціонально структуруються.

Етнічна самоідентифікація особистості — це процес присвоєння етнічності та перетворення її на етнічну ідентичність, або процес входження до структури ідентичності та приписування собі в них певного місця, яке і називається етнічною ідентичністю.

Однією з основних категорій етнополітології, поряд з поняттям етносу, етнічності та етнічної ідентифікації, є поняття «нація».

В науці сформувалися два основних підходи до розуміння цього терміна. У більшості зарубіжних держав, особливо англо- та франкомовних, під нацією розуміється співтовариство людей, які живуть під владою одного уряду. Це — громадянська нація. Так, громадянин Великобританії (етнічні англієць, ірландець, шотландець, валієць або виходець з іммігрантів) є членом британської нації. Концепти багаторелігійної, багаторасової та багатоетнічної нації та єдиного народу з різним ступенем успішності затверджуються у таких великих країнах, як Бразилія, Канада, США, Великобританія, Китай, Індія, Пакистан, Індонезія, Нова Зеландія, Філіппіни, Танзанія, Нігерія тощо. Серед суверенних держав — членів ООН немає таких, які не вважали б себе національними державами, навіть якщо в їх конституціях та доктринах визнається складний характер населення та окремі його групи також називають себе націями. Для сучасних держав багатоетнічність та поліконфесійність народу (або нації) — це норма.

Менш поширене розуміння нації як етносу (етнонація). Нація — це категорія соціальної класифікації, за виняткове володіння якою борються дві форми людських спільнот — етнічні та державні.

Е. Сміт визначає націю як «сукупність людей, що має власну назву, свою історичну територію, спільні міфи та історичну пам'ять, спільну масову громадянську культуру, спільну економіку і єдині юридичні права та обов'язки для усіх її членів». Таким чином, нація відрізняється від етносу перш за все наявністю громадянської культури, а не лише певних культурних елементів, спільністю прав та обов'язків для всіх членів, обов'язковістю території проживання та стандартицією національної історії. Важливою характеристикою нації, що відрізняє її від етносу, є поширення національної самосвідомості серед більшості її членів, а не лише серед представників панівних верств.

У сучасній науці сформувалась низка теорій нації:

– етатистська — прихильники цієї теорії вважають, що нація як спільнота формується та існує лише у власній державі, ототожнюють нації та держави, обґрунтовують існування феномена «нації-держави». Нація — це суверенне утворення, що має власну державу, члени якої, незважаючи на різне етнічне походження, визнають свою єдність, мають єдину національну ідентичність та національну культуру;

– етнічна (етніцистська, етнологічна) — робить акцент на етнічних складниках. На думку авторів даної теорії, для того, щоб бути нацією, не обов'язково мати власну державу — достатньо спільної історичної спадщини або міфу про таку спадщину, основою якого є акцент на спільному походженні, культурі та політичній мобілізації на основі етнічності. Теорія набула поширення в країнах ЦСЄ;

– культурна — ключовим елементом нації визначає окрему культуру та особливості культурного розвитку. Так, на думку Й. Гердера, мова є центральною ознакою нації, що вирізняє її з-поміж інших подібних спільнот, а також є запорукою подальшого її існування. Інший представник теорії, К. Реннер, наголошує на важливості поряд з культурою, ще й національної свідомості, психологічних особливостей буття нації;

– психологічна — акцентує увагу на національній свідомості та волі, особливостях національного характеру, духовних складниках нації, суб'єктивних моментах національного буття. Засновник теорії Е. Ренан вважає, що лише усвідомлення своєї спільності та відмінності від інших націй, яке ґрунтується на уявленнях про спільне минуле та бажанні мати спільне майбутнє, забезпечує існування нації;

– історико-економічна — розглядає націю як продукт суспільного розвитку, що виникає під впливом історичного прогресу; акцентує увагу на історичній зумовленості виникнення націй на певному етапі розвитку людства (капіталізм) та окреслює роль економічного фактора у формуванні і бутті нації. К. Каутський до ознак нації відносить: територію, спільність мови і традицій, а також спільні економічні відносини.

Аналіз існуючих теорій дозволяє зробити висновок, що до основних ознак нації належать: мовні, культурні, територіальні, економічні, соціальні, соціально-психологічні й політичні характеристики.

Серед важливих понять, пов'язаних з категорією «нація», можна назвати:

– національна ідея — ідея самопізнання та самоствердження нації, яка формується на основі усвідомлення нею себе як єдиного цілого, її самоідентифікації через спільність історичної долі та культури і спрямована на вольове об'єднання нації заради досягнення спільної мети;

– національна свідомість — сукупність соціальних, економічних, політичних, моральних, етичних, філософських, релігійних поглядів, норм поведінки, звичаїв і традицій, ціннісних орієнтацій та ідеалів, які відображають особливості життєдіяльності націй і народностей;

– національний характер — спосіб світовідчуття, притаманний національній спільноті на певному етапі розвитку.

Тема 4

ЕТНІЧНІ ПРОЦЕСИ: СУТНІСТЬ ТА ТИПИ

Процеси етнічного об'єднання та роз'єднання, розмежування та згуртування.

Процеси етнічної асиміляції та міжетнічної інтеграції.

Міграційні процеси.

Етнічні процеси, що відбуваються в світі, найчастіше розглядають крізь призму двох протилежних, але взаємопов'язаних рухів: з одного боку — це об'єднання (інтеграція), а з іншого — роз'єднання (дезінтеграція) етнічностей, націй та держав.

У. Самнер вводить в науковий обіг поняття «ми-група» і «вони-група» або «інші групи», що свідчить про існування також процесів етнічного згуртування (етнічної солідаризації) та етнічного розмежування (етнічної диференціації), що являють собою парні категорії, мають природний та об'єктивний характер та відбуваються постійно і паралельно. Вони не ведуть безпосередньо до етнічного роз'єднання або етнічного об'єднання, а лише створюють умови для роз'єднаних або об'єднаних процесів. Підтвердженням цього є процеси етнічного відродження або етнічного ренесансу, що відбуваються зараз у поліетнічних країнах.

Етнічне роз'єднання (етнічна дезінтеграція) являє собою процес, в ході якого відбувається відшарування від початкової етноспільноти однієї або кількох інших спільнот, тобто попередня етнічна спільнота поділяється на дві і більше частини.

Виділяють три типи етнічної дезінтеграції:

– етнічна парціація (від англ. «розчленування») — розділ раніше єдиного етносу на декілька нових відносно рівних частин, жодна з яких не ототожнює себе зі старим етносом (наприклад, арабські народи). Вона пов'язана з політичним відокремленням та роз'єднанням етносу державними кордонами;

– етнічна сепарація (від лат. «розподіл») — відокремлення від етносу його частини, яка з часом перетворюється на новий самостійний етнос; такі процеси відбуваються через переселення (наприклад, ісландці, франкоканадці), політико-державне або релігійне відокремлення (валлони, корсиканці);

– етнічна дисперсизація (від лат. «розсіяння») — відокремлення від етносу невеликих груп через міграцію.

Процеси етнічного роз'єднання на даний час відбуваються у значно менших масштабах, ніж раніше, переважно на пострадянському просторі та у Східній Європі.

Етнооб'єднувчі процеси західні дослідники пояснюють через дві основні теорії:

– «циклічності расових відносин» (автор — Р. Парк) — наголошує на циклічному характері етнооб'єднувчих процесів, прихильники її вважають, що кожний цикл проходить чотири стадії розвитку: 1) контакт; 2) комодація (приспосовання); 3) асиміляція; 4) амальгамація (перемішування);

– «плавильного котла» — обґрунтовує появу американської нації через швидку втрату етнічних властивостей імігрантів, що прибували на континент з різних частин світу, в результаті модернізації та глобалізації, що нагадувало плавлення металобрухту у плавильному котлі.

Етнооб'єднувчі процеси проходять в трьох типах:

– етнічна консолідація (від лат. «об'єднання, згуртування, зміцнення») — процес об'єднання кількох споріднених етнічних спільнот в одну, нову, більшу спільноту. Етнічна консолідація поділяється на внутрішньоетнічну (внутрішнє зміцнення й збільшення певного великого етносу завдяки поступовому зникненню культурно-мовних та побутових відмінностей між субетносами та/чи етнографічними групами, а також зростанню загальноетнічної свідомості) та міжетнічну;

– етнічна асиміляція (від лат. «уподібнення») — процес розчинення самостійного етносу, його частин чи окремих представників у се-

редині іншого, як правило, більшого етносу або етнонації. Вона являє собою довготривалий (може включати кілька поколінь) та односторонній процес, що призводить до повної втрати етнічною меншиною своїх етнічних особливостей, тому західні науковці розглядають як синонімі терміни «асиміляція» та «деетнізація». Етнічна асиміляція передбачає акультурацію та мовну асиміляцію. До її чинників відносять спорідненість етнічних груп, незначну чисельність, низький статус та територіальну розсіяність групи, що асимілюється, етнічно-змішані шлюби тощо.

Етнічна асиміляція має дві основні форми: природну (обумовлена всією ходою їх соціально-економічного, політичного та культурного розвитку, поширенням міжетнічних шлюбів тощо) та насильницьку (відбувається внаслідок політики обмеження сфери використання або викорінення мови, культури, традицій та інших духовних цінностей етнічних меншин, позбавлення їх етнічної пам'яті, послаблення етнічної свідомості і в кінцевому підсумку її знищення). Іноді виділяють третю її форму — примусово-добровільну (коли немає офіційних заборон та дискримінації, проте представники етнічної меншини поставлені у такі умови, коли для людей не залишається нічого іншого окрім поступової асиміляції (СРСР, посттоталітарні країни));

– міжетнічна інтеграція (від лат. «зближення, об'єднання») — процес взаємовідносин і взаємодій між різними етнонаціональними спільнотами багатонаціональної чи поліетнічної держави, внаслідок якого ці спільноти зближуються й об'єднуються, формуючи політичну націю, виробляючи почуття спільного громадянства й державного патріотизму, але не втрачаючи при цьому своїх етнічних властивостей і своєї етнічної свідомості. Її відмінні риси: відбувається на рівноправній основі, стосується не окремих людей, а груп, веде до створення не нової етнічної спільноти, а до формування політичної нації.

Процеси етнічного розмежування й етнічного згуртування та етнічного роз'єднання й етнічного об'єднання відбуваються паралельно, слідує за процесами етнічного ренесансу та політизації етнічностей. Їх знання та прогнозування призводить до досягнення та збереження етнополітичної стабільності в країні та світі.

Важливим фактором для розвитку етнічних процесів є міграція (від лат. «переселятися, переїжджати»). Розрізняють широке (будь-яке переміщення населення за межі певної території, незалежно від того, на який термін і із якою метою воно робиться) та вузьке

значення поняття міграції (переміщення, пов'язані зі зміною місця постійного проживання). Класифікація міграційних процесів проводиться за багатьма критеріями, зокрема за спрямованістю міграційного потоку розрізняють зовнішню (еміграція та імміграція) та внутрішню (не передбачає виїзд за межі своєї держави); залежно від часової протяжності — тимчасову (на певний термін) та постійну (переселення та вкорінення мігранта на новому місці проживання); в залежності від цілей, мотивів, способів та причин міграції виділяють трудову (економічну) міграцію, добровільні та вимушені пересування (біженці та вимушені переселенці, жертви трафіку); за метою — соціально-економічна та трудова, демографічна, політична, екологічна міграція.

Відповідно до класифікації ООН, мігранти поділяються на іноземців, які приїхали для навчання, трудових мігрантів, мігрантів з гуманітарних причин (включаючи політичних); демографічних мігрантів та тих, хто в'їжджає на ПМП.

Г. Фейрчайлд виділяв такі типи міграції, як вторгнення, завоювання, колонізацію та імміграцію.

Тема 5

ПРОЦЕС ПОЛІТИЗАЦІЇ ЕТНІЧНОСТІ

Політизація етнічності: риси та зміст.

Основні етапи процесу політизації етнічності.

Причини та наслідки політизації етнічності. Роль держави та політичних еліт.

Прояви етнічного націоналізму свідчать про те, що етнічність, безумовно, є політичним ресурсом. Але, крім етнічного націоналізму, існують і інші форми політизації етнічності, які полягають у створенні і діяльності етнополітичних об'єднань і рухів, в маніпулюванні етнічними почуттями з метою залучення симпатій виборців до того чи іншого кандидата на виборну посаду або в політику. В цілому процес політизації етнічності описав Дж. Родшильд у своїй книзі «Етнополітика». У його розумінні суть цього процесу полягає в перетворенні етнічності з психологічного, культурного або соціального фактора на належну політичну силу з метою зміни або стабілізації специфічних систем нерівності, що склалися в суспільстві серед етнічних спільнот.

Дж. Ротшильд зазначав, що політизувати етнічність — «це: переконувати людей, що політика є корисною справою для здоров'я їх культурних цінностей; стимулювати їх зацікавленість і стурбованість цим зв'язком; мобілізувати їх, тобто перетворити на самосвідомі етнічні групи; спираючись на ці усвідомлення, стурбованість і групову свідомість, спрямовувати їх поведінку на діяльність на політичній арені».

Політизація етнічності — процес набуття етнічною спільнотою політичної свідомості, її мобілізації на досягнення певних цілей, виходу на арену політичного життя і боротьби за право на участь у прийнятті політичних рішень та контролі за їх виконанням.

Політизацію етнічності розглядають в якості четвертого (політичного) виміру етнічного ренесансу, після символічного, культурного та структурного. Це призводить до етнополітичного ренесансу, тобто відродження індивідуальної або групової етнічної самосвідомості, піднесення політичної свідомості етнічних груп, їх виходу на арену політичного життя і перетворення із об'єктів на суб'єкти історії.

Слід розрізняти політичну мобілізацію етнічності і націоналізацію етнічності, причому політична сутність обох процесів очевидна.

Поняття «нації-етносу» грає найважливішу роль у політизації етнічності, а операціоналізація цього поняття політиками перетворює його на загальний національно-політичний ресурс. Однак в поліетнічних державах етнічність часто виступає в якості місцевого політичного ресурсу, оскільки національна політична консолідація можлива тільки на основі загальнодержавних уявлень.

Успішне звернення до етнічних почуттів електорату однієї етнічної спільності і блокування політичної консолідації інших етнічних спільнот населення конкретного регіону дозволяють забезпечити політичне домінування однієї групи над іншими, навіть якщо вона не має чисельної переваги.

На думку А. Коена, етнічність має інструментальний характер і може використовуватися як засіб досягнення політичних цілей. Причини збереження та актуалізації етнічної приналежності мають не психологічний, а політичний характер. Найчастіше боротьба ведеться не за інтереси групи, а за виключення з політичного поля етнічно чужої групи. Націоналізація етнічності — це, по суті, надання етнічним інститутам і етнічним вимогам статусу державних інститутів і державних програм.

Політично мотивована етнічна лояльність може протиставлятися як загальногромадянським інтересам, так і державним інтересам, а тому політичним елітам важливо стежити за тим, щоб державні, громадянські етнічні інтереси не протиставлялися один одному. В іншому випадку не тільки послаблюється внутрішня стабільність держави, а й можуть виникнути зовнішні проблеми.

Процес політизації етнічності включає три етапи:

1. набуття політичної свідомості — на першому етапі члени етнічної спільноти, і перш за все, її еліта, набувають політичної свідомості. Внаслідок синтезу з раніше існуючою етнічною самосвідомістю виникає етнополітична свідомість. Під етнополітичною свідомістю пропонуємо мати на увазі усвідомлення людиною своєї належності до етнічної спільноти, її місця, ролі й призначення в етнонаціональній структурі та у політичній системі суспільства й у світі взагалі, розуміння етнополітичних процесів і відносин, а також здатність приймати адекватні етнополітичні рішення та готовність шукати альтернативні, компромісні шляхи їх реалізації.

2. політична мобілізація — на другому етапі має місце політична мобілізація етнічності, під якою розуміється перетворення етнічностей із психологічного, культурного або соціального чинника на політичну силу з метою зміни або зміцнення систем структурної нерівності між етнічними спільнотами. Досить велику роль тут відіграють представники етнічної еліти, яких з легкої руки Дж. Ротшильда на Заході називають «політичними антрепренерами» (political entrepreneurs).

3. вихід на політичну арену — на третьому етапі політизована і мобілізована етнічність виступає на арену політичного життя, голосно заявляючи про свої цілі й наміри і починаючи рішуче діяти у напрямку їх реалізації.

Процес політизації етнічності, як і етнічний ренесанс, має також характер ланцюгової реакції. Західні вчені обґрунтовують циклічний характер процесу політизації етнічності.

Він передбачає передачу частини суверенітету від уряду народу, тобто являє собою процес демократизації політики, включення до неї широких народних мас. Це призводить до появи ризику дестабілізації та розвитку етнополітичних конфліктів, які можуть виникнути в разі спроб уряду зупинити або загальмувати процес політизації етнічності за допомогою насильства та зброї.

Деполітизація етнічності в цивілізованому світі не має відбуватись шляхом застосування силових методів.

До причин політизації етнічності відносять:

- процеси глобалізації і модернізації, остання призводить до мобілізації та політизації етнічності;

- процес урбанізації — розвиток ЗМІ («інформаційний ефект») сприяє проходженню всіх стадій політизації етнічності: набуттю етнічною групою політичної свідомості, мобілізації та самого виходу її на арену політичної боротьби;

- екологічна криза та скорочення природних ресурсів, в першу чергу енергоносіїв (нафти, газу, вугілля) — етнічні спільноти ведуть боротьбу за участь у прийнятті рішень щодо контролю корисних копалин на своїй території та екологічної безпеки;

- нерівноправність становища членів етнічної спільноти, будь-які прояви дискримінації й утисків у соціальній, економічній, політичній, культурній, освітній, мовній, побутовій сферах.

Дж. Ротшильд, П. Брасс та інші дослідники наголошують на вирішальному впливі держави в особі її органів влади на процес політизації етнічності. П. Брасс зазначає, що цей процес починається тоді, коли найсильніша група використовує уряд і державу для панування над іншими.

В суспільстві існує стереотип, що краще, щоб суспільством «погано керували свої етнічні брати, ніж це добре робили чужинці». Крім того, інтелігенція розглядає політику як засіб захисту інтересів етнічної групи та вирішення соціальних проблем.

Отже, не менш значну роль у політизації етнічності відіграє еліта. Так, Т. Раковська-Гармстоун говорить: «політичні антрепренери формулюють і проголошують конкретні вимоги спільноти, домагаються від центральної влади виконання цих вимог та мобілізують членів своїх спільнот на підтримку цих вимог». Західні науковці обґрунтовують тезу про те, що без інтелігенції та політичної еліти не було етнічного ренесансу та політизації етнічності.

Західні етнополітологи вважають, що умовами політизації етнічності є наявність двох і більше етнічних спільнот, етнічних еліт (антрепренерів), нерівноправності й дискримінації за етнічними ознаками, викликів модернізації, розгалужених систем освіти та ЗМІ.

В пострадянських державах процес політизації етнічності мав специфічні причини: наздоганяючий характер модернізації; розчарування у очікуваннях, пов'язаних з отриманням незалежності; різке погіршення соціально-економічної ситуації і зниження життєвого

рівня населення; збереження старих чи поява нових проявів дискримінації за етнічною ознакою та ін.

До основних *наслідків політизації етнічності* відносять:

- формування політизованих етнічностей або етнонацій;
- перетворення їх на суб'єкти політики;
- формування та розвиток етнонаціоналізму та етніцизму.

Таким чином, політизація етнічності являє собою боротьбу етнічних спільнот за розподіл влади, поліпшення або збереження свого статусу, контроль над природними ресурсами та екологічним середовищем, а також боротьбу за найбільш сприятливі умови існування і самореалізації, право бути суб'єктом політики, тобто самостійно вирішувати власну долю.

Тема 6

НАЦІОНАЛІЗМ ЯК ІДЕЙНО-ПОЛІТИЧНИЙ ФЕНОМЕН

Поняття «націоналізм», його різновиди.

Місце націоналізму серед інших ідеологій та доктрин.

Націоналізм і расизм.

Націоналізм являє собою сукупність ідеологій та політичних практик, яка використовує як базове поняття «нація». У літературі склався розподіл націоналізму на два основні типи:

– державний (громадянський) — сукупність ідеологій та політичних практик, спрямована на створення та збереження громадянської нації;

– етнічний (етнокультурний) — сукупність ідеологій та політичних практик, спрямованих на створення та збереження етнічної нації.

Дослідження націоналізму розпочинаються у 1920–1930-х роках (К. Хайєс, Х. Кон, К. Дойч), для досліджень цього часу характерне виділення множинних типологій націоналізму, іноді з різних підстав, а також переважна увага до процесів модернізації.

Е. Геллнер дав визначення націоналізму як вимоги збігу політичних (державних) та національних (культурних) кордонів.

У 1970-х рр. роботи Е. Геллнера «Нації та націоналізм», Б. Андерсона «Уявні спільноти» та збірка статей під редакцією Е. Хобсбаума та Т. Рейнджера «Винахід традиції» радикально змінили дослідницьку ситуацію. Протягом 1980–1990-х рр. формується міждисциплінарне

націоналізмознавство, внесок у який роблять соціологія, політологія, соціальна та культурна антропологія, політична економія, історія культури та порівняльне літературознавство (Р. Брубейкер, Е. Балібар, І. Валлерстайн, К. Вердері, Т. Еріксен та ін.).

На думку Т. Нейрна, поява націоналізму обумовлена накладенням економічної нерівності на культурні відмінності. Коли пригноблені відчувають, що гнобителі відмінні від них в етнічному чи культурному (расовому, мовному, конфесійному) відношенні, їхньою реакцією неминуче стає націоналізм. Автор вважав, що витoki націоналістичних рухів слід шукати у механізмах дії світової політичної економії.

Націоналізм, за Т. Нейрном, виникає або як реакція суспільств, що відстають в економічному розвитку, на економічне та політичне придушення з боку більш розвинених, або як опір передових суспільств силам, що тягнуть їх назад. Агент, носій цього руху — середній клас та зокрема інтелектуали. Найефективніший спосіб мобілізувати на боротьбу маси — апеляція до надкласової, національної солідарності.

Т. Нейрн веде мову не лише про відстаючі регіони, а й про регіони з «відносним надрозвитком» (франкофонна частина Голландії в ХІХ ст., Богемія в Австро-Угорщині, Шотландія у Великій Британії, Басконія та Каталонія в Іспанії та ін). Економічний успіх цих регіонів гальмується центральною владою держав, частиною яких вони є. Виразенням їхнього прагнення до самостійності стає націоналізм. Але відсутність достатніх політичних ресурсів не дає їм можливості отримати державність. У поодиноких випадках, коли тому сприяють міжнародні умови, їм вдається вийти зі складу більшої держави, як це трапилося в 1830 р. з утворенням Бельгії або з відокремленням від СРСР трьох прибалтійських республік у 1990 р. Проте набагато частіше сецесіонізм жорстко придушується (курди в Іраку, народ бо в Нігерії).

Водночас варто зауважити, що сучасні тенденції політичного розвитку в Європі роблять етнічно вмотивований сепаратизм менш приєвливим.

Націоналізм, за Б. Андерсоном, — новий принцип організації соціальної реальності, що прийшов на зміну релігійному та династичному принципам. Нація — різновид людських спільнот, як і будь-яке співтовариство, що перевищує емпірично фіксовані кордони (їх можна зафіксувати хіба що у випадку сім'ї, малої групи або сільської громади), нація є уявною спільнотою. Уявність нації вказує виключ-

но на те, що кожен зі складаючих її індивідів особисто не знає і ніколи не дізнається всіх інших її членів, що не заважає йому подумки з ними співвідноситися. Вирішальним чинником, що призвів до витіснення конфесійного типу уявної спільності національною спільнотою, Б. Андерсон вважає «друкований капіталізм» (поширення друкарства).

Б. Андерсон наводить таку типологію націоналізму:

– «креольський» націоналізм — історично перша форма цієї ідеології, набув поширення в Латинській Америці кінця XVIII — початку XIX ст. Його носіями виступили місцеві політичні еліти, які, з одного боку, були відмінними від аборигенного населення в культурному та етнічному відношенні, а з іншого боку, страждали від невизнання елітами метрополії;

– «лінгвістичний», в основі якого лежить переконання в тому, що сутність нації — в унікальній своєрідності її мови. Він характерний для країн Центральної та Східної Європи, де розвиток йде не від держави до нації, тобто не від політичної єдності до єдності мови та культури, а, навпаки, від нації — до держави, тобто від культурної, насамперед мовної, спільності до політичної єдності. Якщо у Західній Європі складання націй йшло поступово та багато в чому стихійно, то в цих регіонах нація створила свідомий проект;

– «офіційний» — націоналізм імперської держави, яка намагається перетворити багатонаціональне населення імперії на єдину націю. Класичні приклади «офіційного» націоналізму дають три останні імперії Європи, зруйновані Першою світовою війною, — Росія, Туреччина та Австро-Угорщина.

У 1990-ті роки інтерес до проблем націоналізму зберігався. У цей час виходять роботи Е. Сміта, який прагне тією чи іншою мірою реабілітувати поняття етнічного націоналізму.

Характерними рисами націоналізму є такі: 1) індивід — частина колективу, що називається нацією; національні інтереси — понад усе; 2) культурна ідентичність визначається національним походженням індивіда, немає універсальних моральних норм, вони визначаються культурно-історичним контекстом; 3) політика розглядається як стримування інтересів індивіда на користь нації.

Ці ознаки дозволяють відмежувати націоналізм від трьох основних політичних ідеологій:

– лібералізму (що визначає індивіда як частину людського роду, проте надає пріоритет саме особистим інтересам; культурна ідентич-

ність обирається індивідом та основі загальнолюдської моралі; політика розглядається як конкуренція інтересів);

– консерватизму (визначає індивіда як члена колективу, спільноти, відповідно на перше місце ставить саме інтереси спільноти; наполягає на нерівності та ієрархії; культурна ідентичність визначається походженням, політика пов'язана зі стримуванням інтересів індивіда, стримуванням сильних та заохоченням слабких);

– соціалізму (розглядає індивіда як представника класу чи шару, на перше місце ставить класове, а потім особисте; культурна ідентичність визначається соціальною, політичною, класовою ідентичністю; політика вбрана в закон волі панівного класу та носить конфронтаційний характер).

Будучи несумісними логіко-теоретично, націоналізм та лібералізм сумісні практично. Тут мають на увазі як можливість тактичних спілок лібералів і націоналістів, так і переплетення націоналістичних і ліберальних постулатів у світогляді конкретних політичних акторів.

Соціалісти за визначенням є інтернаціоналістами. Націоналізм розмиває класову солідарність, утверджуючи єдність суспільства поверх класових кордонів. Таким чином, соціалістична та націоналістична ідеї теоретично несумісні. Однак, як і у випадку з лібералізмом, слід констатувати, що теоретично несумісні концепції на практиці не лише виявляються сумісними, а й існують у своєрідному симбіозі.

Наприкінці ХІХ ст. націоналізм перетворюється на союзника консерватизму, об'єднуючись навколо спільної мети — захисту суспільних та релігійних підвалин від натиску безбожжя та анархії. Якщо династичній державі було досить простої пасивності населення, то сучасній державі, щоб бути ефективною, необхідні громадяни-патріоти. Необхідний, іншими словами, особливий тип колективної згуртованості — національної згуртованості. Остання досягається за допомогою ув'язування національної приналежності з мовною та етнічною.

Історичний досвід свідчить, що консервативно-охоронні сили хоче роблять спроби спертися на стихійний націоналізм мас (точніше, на властиві масовій свідомості шовінізм та ксенофобію) для зміцнення власної соціальної бази.

Доречно також розглянути співвідношення націоналізму з расизмом. Досить поширеною є думка про те, що расизм — це доведений до шовінізму націоналізм. На користь цієї думки можна навести той аргумент, що так само, як націоналізм вважає приналежність інди-

віда тій чи іншій нації фундаментально-антропологічною властивістю, расизм вважає такою властивістю приналежність індивіда до тієї чи іншої раси. А оскільки «раса» в расистській інтерпретації часто є не що інше, як наділена квазіуніверсальністю етнічна спільнота, расизм постає у вигляді редукованого націоналізму. Як і націоналісти, адепти расизму вважають членство в національному колективі визначальним для мислення та поведінки індивідів. Різниця лише в тому, що расисти розуміють цей колектив не як культурно-історичну, а як біологічну спільноту. Проте расизм і націоналізм погано сумісні як історично, так і логічно.

Тема 7

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ В ГАЛУЗІ ПРАВ ЕТНІЧНИХ ГРУП

Поняття національної та етнічної меншості.

Корінні (аборигенні) народи.

Глобальний рівень захисту прав етнічних меншин та корінних народів.

Регіональні системи захисту прав етнічних меншин.

Етнічна або національна меншина — це група, що відрізняється мовою і традиціями (фольклор), яка має спільні культурні коди і колективну пам'ять. Статус меншини такі групи отримують в результаті історичних причин (створення держав у ситуації, коли на них проживають різні національні групи), політичних (визначення або зміна кордонів на міжнародних конгресах і конференціях) або соціологічно-економічних (результати міграцій, в першу чергу пов'язаних з процесами урбанізації та індустріалізації). При цьому члени цієї групи мають свідомість своєї культурної відмінності і своєї приналежності, тобто проходять самоідентифікацію з цим народом.

Відмінність національної меншини від етнічної полягає в тому, що національна меншина — це група, яка в рамках іншої соціальної структури становить більшість — іншими словами, має або мала власну державу. А етнічна меншина не має і ніколи не мала власної держави.

Національні та етнічні меншини можна класифікувати за такими ознаками:

- наявність або відсутність зовнішньої батьківщини;
- розмір групи — мала, середня, велика;

- зв'язок з країною проживання — корінні жителі або приїжджі;
- походження — в результаті зміни кордонів, колоніалізму, а також добровільної або вимушеної міграції в економічних, політичних або соціальних цілях, а також в результаті релігійних переслідувань;
- розташування в державі — кумулятивне (компактне) або розсіяне;
- рівень культурних відмінностей стосовно домінуючого народу.

Культурні відмінності також можуть стосуватися мови або релігії. Мовна меншина — це група, яка спілкується мовою, що відрізняється від офіційної мови даної держави (це не стосується діалектів державної мови і мов мігрантів).

Релігійні меншини — це групи, які визнають і сповідують іншу релігію, ніж найпопулярніша в даній нації, яка зазвичай несе з собою дещо інший спосіб життя. Релігійне питання неодноразово (хоча і не завжди) тягне за собою етнічні відмінності і відмінності в мові. Існують релігійні меншини всередині одного народу, а також національні та етнічні меншини, які сповідують релігію, яка статистично є в більшості в даній державі. Релігійні меншини першими були виділені в законі і захищені ще в XVI ст.

Важлива складова проблеми захисту національних меншин — права корінних (аборигенних) народів. Загальноприйнятого визначення цього поняття немає. У Комісії ООН з корінного населення як такі розглядають етнічні спільності, які проживають на певній території на початок її колонізації.

Оперативна директива Світового Банку (вересень 1991) демонструє інший підхід до визначення цього поняття та кваліфікує корінні народи (корінне населення) як спільності («корінні етнічні меншини», «племенні спільності», «кастові структури»), соціально-культурний вигляд яких відрізняється від переважаючого населення, а соціальне та економічне становище обмежує можливість захищати власні інтереси, права на землю та інші продуктивні ресурси.

Як відмітні ознаки корінного народу можуть виступати: тісна прихильність до місць історичних поселень і природних ресурсів цих територій, наявність традиційного суспільно-політичного устрою, виробництво, орієнтоване в основному на натуральне господарство, тощо. Приналежність тієї чи іншої особи до корінного народу визначається, як правило, власним зарахуванням себе до корінної громади, а також визнанням її належності іншими членами цієї громади чи групи.

Права меншин захищаються на декількох рівнях — глобальному (так званий універсальний захист), регіональному і державному.

Завданням першого рівня є створення всесвітньої охорони, що пов'язана з ООН, як єдиною глобальною організацією такого типу. Глобальна охорона пов'язана з виданими правовими актами, які носять спочатку необов'язковий (Загальна декларація прав людини — її рішення в даний час є обов'язковими на основі створення певних стандартів), а потім формально обов'язковий характер (конвенції, пакти).

Повага до прав етнічних меншин пов'язана з толерантністю, прийняттям, повагою, а також захистом культурних відмінностей, а також діями, що сприяють діалогу в цій сфері.

Аспект міжнародного захисту прав меншин впливає безпосередньо зі ст. 27 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права: «У тих країнах, де існують етнічні, релігійні та мовні меншини, особам, що належать до таких меншин, не може бути відмовлено в праві спільно з іншими членами тієї ж групи користуватися своєю культурою, сповідувати свою релігію та виконувати її обряди, а також користуватися рідною мовою». Тут мова йде про права (свободу збереження своєї приналежності) членів меншин, а не про права груп як самостійних об'єктів.

Проте у Пакті немає нічого конкретного для її забезпечення. Головна причина, можливо, полягає в тому, що багато держав побоюються, що визнання прав меншин може сприяти зростанню сепаратистських устремлінь.

Успішніше вирішувалися ці проблеми на загальноєвропейському рівні. Заключний акт Ради з безпеки та співробітництва в Європі (1975), підсумкові документи Мадридської (1980) та Віденської (1986) зустрічей представників держав-учасниць вперше офіційно зафіксували їхні зобов'язання захищати та створювати умови для заохочення етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності національних меншин на своїй території. У Документі Копенгагенської наради Конференції з людського виміру, прийнятому в червні 1990 р., держави-учасниці НБСЄ (з 1994 р. ОБСЄ) визнали колективні права національних меншин вільно користуватися рідною мовою в особистому та громадському житті; сповідувати свою релігію; створювати власні освітні, культурні та релігійні установи та ін.

В грудні 1992 р. Генеральною Асамблеєю ООН було прийнято Декларацію про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних і мовних меншин, яка формулює обов'язки держав (ст. 1)

захищати існування меншин у межах їх визнаних територій, їхню національну чи етнічну, культурну, релігійну, мовну самобутність, тобто право народів на життя. Серед прав осіб, що належать до меншин (ст. 21), названі: право розвивати свою культуру, сповідувати свою релігію та виконувати її обряди, користуватися рідною мовою, ефективно брати участь у культурному, релігійному, соціальному, економічному, суспільному та державному житті, у прийнятті рішень, що стосуються тієї меншості, до якої вони належать, створювати свої власні асоціації, встановлювати та підтримувати без будь-якої дискримінації вільні контакти з іншими членами своєї групи, а також з громадянами інших держав, з якими вони пов'язані національними, етнічними, релігійними або мовними узами.

Декларація являє собою перший всебічний універсальний нормативний документ, присвячений правам осіб, що належать до меншин.

В документах ООН положення про захист меншин містилися в Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950), Конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (1966), Конвенції про права дитини, Конвенції ЮНЕСКО про заборону дискримінації в освіті (1960) та ін.

Процес кодифікації *прав корінних народів* розпочато Міжнародною організацією праці, зокрема МОП 1957 р. прийняла Конвенцію 107 про захист та інтеграцію корінного населення, що веде племінний та напівплемінний спосіб життя в незалежних країнах, а також од-нойменну Рекомендацію 104, в якій конкретизувалися положення Конвенції 107 та визначався механізм їх реалізації в галузі управління, земельної власності, освіти, професійного навчання та зайнятості корінного населення

У 1989 р. МОП прийняла нову редакцію цього документа — «Конвенцію 169 про корінні народи та народи, які ведуть племінний спосіб життя в незалежних країнах».

Відповідно до Конвенції за корінними народами визнаються право власності на землі, які вони традиційно займають, право на природні ресурси на цих землях або на участь у їх використанні, право компенсації за шкоду, яка може бути їм заподіяна внаслідок експлуатації природних ресурсів на таких землях. Забороняється переселяти корінні народи з територій, де вони традиційно проживають. У разі особливої необхідності переселення можливе лише за їх згодою, при цьому вони мають право повернутися на ці землі або отримати відповідну компенсацію, якщо таке повернення неможливе.

Конвенція передбачає певні зобов'язання держави щодо недопущення дискримінації корінного населення у сфері зайнятості, у тому числі кваліфікованою працею, у професійному зростанні представників корінних народів, в оплаті та умовах праці. Відповідно до Конвенції держави зобов'язані розробити особливі закони щодо працевлаштування корінних народів, професійної підготовки, соціального забезпечення та охорони здоров'я, якщо загальне законодавство країни неспроможне забезпечити права корінного населення в цих сферах.

Конвенція ЮНЕСКО про охорону нематеріальної культурної спадщини 2003 року надає гарантії охорони та поваги до звичаїв, форм подання та вираження, знань та навичок — та пов'язаних з ними інструментів, об'єктів, артефактів та культурних просторів — визнаних спільнотами, групами та, в деяких випадках, окремими особами як їх частиною. З цією метою Конвенція встановлює Фонд нематеріальної культурної спадщини та списки репрезентативної та терміново охорнюваної спадщини.

Конвенція ЮНЕСКО 2005 року про охорону та заохочення різноманітності закликає держави інтегрувати культуру як стратегічний елемент у національну та міжнародну політику розвитку та вживати заходів щодо захисту та сприяння різноманітності культурних виразів на своїй території, а також свободу створювати, поширювати і отримувати доступ до традиційних форм культурного вираження, а також запрошувати держави вживати заходів для створення сприятливого середовища.

На рівні регіонального захисту права національних та етнічних меншин захищає Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, а саме стаття 9 (свобода совісті та віросповідання), стаття 11 (свобода об'єднань), стаття 14 (заборона дискримінації).

Європейське право прав людини охоплює всі правові норми регіонального характеру з цього приводу. Сюди входить і система Ради Європи, яка є своєрідною «сполучною ланкою» між регіональним захистом і глобальною системою ОБСЄ, яка є основою європейського захисту прав людини, а також наймолодша з них — система захисту основних прав у межах Європейського Союзу (ЄС).

Рамкова конвенція Ради Європи про захист національних меншин містить особливо детальні положення, що стосуються прав меншин у різних сферах.

Рада Європи прийняла Європейську хартію регіональних мов або мов меншин 1992 р. Її метою є захист та підтримка регіональних мов та мов меншин у Європі. Хартія використовується виключно для людей, які традиційно проживають в даній державі, є меншиною в цій державі, мова якої не є діалектом офіційної мови держави і не є мовою мігрантів.

В ЄС було прийнято кілька обов'язкових директив:

– Директива Ради № 2000/43/WE38, яка ввела правила про рівність осіб незалежно від расового чи етнічного походження. Ця директива також містить визначення поняття «дискримінація»;

– Директива Ради № 2000/78/WE про встановлення загальних меж рівності у працевлаштуванні та виконанні професії є наступним документом, який також ґрунтується на статті 13 Договору про ЄС;

– Рамкове рішення Ради № 2008/913/WSiSW про боротьбу з певними формами та проявами расизму та ксенофобії злочинним шляхом.

В рамках регіональної охорони можна виділити системи в рамках Організації американських держав (ОАД), Ліги арабських держав, Організації африканської єдності та інші.

Отже, захист національних меншин і прав і свобод людей, що належать до цих меншин, становлять невід'ємну частину міжнародного та європейського захисту прав людини і як такі є частиною сфери міжнародного співробітництва та «загальноєвропейського простору захисту прав людини».

Основний захист прав людини однак передбачений і гарантується внутрішнім законодавством певних держав. Без прагнення до дій з боку органів державної влади, що проявляється як членство в міжнародних організаціях або підписання двосторонніх і багатосторонніх договорів з прав людини, держава може функціонувати «поруч» з наднаціональними стандартами, або гарантіями.

Тема 8

ЕТНОНАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА: СУТНІСТЬ, НАПРЯМКИ ТА МОДЕЛІ

Етнонаціональна політика: сутність, об'єкт, напрямки.

Моделі етнонаціональної політики.

Асиміляція, геттоізація, мультикультуралізм та їх різновиди.

У вітчизняному дискурсі поширене двоїсте розуміння терміна «національна політика»: це і державна політика (наприклад, національна промислова політика, національна аграрна політика та ін.), і водночас державна політика щодо етносів, етнічних груп та регулювання міжетнічних відносин. Це пов'язано, у свою чергу, з двоїстим значенням термінів «нація» та «національний». Найбільш точний термін — «етнополітика». Але він поки що не отримав, на жаль, великого поширення. Як компромісний варіант також пропонується термін «етнонаціональна політика».

Етнонаціональна політика — це система тактико-стратегічних дій, заходів та програм певного політичного суб'єкта (насамперед держави, політичних партій, громадсько-політичних рухів тощо) в галузі взаємовідносин етнонаціональних спільностей між собою та їхніх стосунків з державою.

Об'єктом етнонаціональної політики виступає вся сукупність етнополітичних явищ: розселення етносів на території, на яку поширюється суверенітет держави; політичне життя етнічних груп, до яких належать громадяни даної держави (виборчі кампанії, референдуми, місцеве самоврядування тощо); соціально-економічні та політико-культурні взаємини етносів між собою та з державою; стосунки етнічних груп, що проживають на території даної держави із їхніми етнородичами в інших державах.

Основними напрямками державної етнонаціональної політики є:

- забезпечення рівних конституційних прав і свобод та рівності перед законом усіх громадян незалежно від їх етнічного походження;
- гарантування повної рівноправної участі громадян, які належать до різних етнічних спільнот, у всіх сферах життя суспільства;
- забезпечення розвитку культури нації та інших етноспільнот держави;
- визнання багатоетнічного характеру суспільства і підтвердження права всіх його членів на збереження та популяризацію своєї куль-

турної спадщини; оцінка внеску кожної етноспільноти в розвиток суспільства;

- підтримання атмосфери взаємопорозуміння і взаємної поваги між усіма складовими етнонаціональної структури суспільства та розв'язання етнополітичних суперечностей і конфліктів мирними засобами;

- виховання поваги в усьому суспільстві до культур, релігій, традицій, звичаїв усіх національностей, що мешкають в державі;

- забезпечення всебічного розвитку і функціонування мови титульної нації як державної в усіх сферах суспільного життя; гарантування вільного розвитку, використання і захисту мов національно-етнічних спільнот;

- сприяння діаспорі у збереженні та розвитку національної культури, мови, традицій та звичаїв з урахуванням національного законодавства країни проживання; визнання прав осіб тощо.

Модель етнонаціональної політики є унікальною, комплексною системою механізмів та засобів впливу держави на розвиток і спрямованість етнонаціональних процесів. Основними її складовими є: законодавча, нормативно-правова база (цілісна, виокремлена або розпорощена по всьому масиву законодавства країни); концепції, політичні угоди, домовленості; практична діяльність щодо реалізації державної політики у сфері міжетнічних стосунків та етнонаціональних відносин; суспільно-політичні, соціальні, економічні механізми регулювання міжетнічних стосунків (як історично зумовлені, так і ініційовані державою або інститутами громадянсько-го суспільства).

Можна виділити кілька типів (моделей) етнонаціональної політики, але зрештою вони зводяться або до створення (збереження) етнічно різноманітного, мультикультурного суспільства, або до створення (збереження) етнічно гомогенного, однорідного суспільства. Другий важливий параметр — це орієнтація на рівність/нерівність членів спільноти. Разом з тим є перехідні форми.

Типологія моделей етнонаціональної політики постсоціалістичних країн включає: модель етнонаціонального самозахисту (балтійські країни), модель деструкції власної нації (Білорусь), демократична, орієнтована на забезпечення прав національних меншин модель (Угорщина), модель державно-суспільного регулювання етнонаціонального розвитку (Киргизстан), дискримінаційна модель (Туркменістан, Азербайджан) та ін.

Асиміляція — політика, що сприяє злиттю одного раніше самотійного етносу з іншим та супроводжується втратою першим своєї мови, культури, етнічної самосвідомості. Розрізняється добровільна та насильницька асиміляція. Асиміляторська модель етнополітики передбачає культурну гомогенізацію суспільства, формується з різно-рідних в етнічному, расовому, релігійному відношенні груп населення, прагне до перетворення їх у певну цілісність, основою якої стають загальні громадянські ідеали та загальні культурні стандарти. Етнічна ідентичність внаслідок такої політики заміщується громадянською ідентичністю, і остання стає найважливішим соціальним маркером при культурному та політичному позиціонуванні особистості. Найбільш яскравим прикладом асиміляторської моделі є модель, в якій імігрантам слід було звільнитися від власної етнічної культури і намагатися наблизитися до зазначеного культурного ідеалу. Ця теорія уподібнення англосаксам (anglo-conformity) була єдиною, і навіть не можна сказати, що вона абсолютно домінувала. Поряд з нею виникла теорія «плавильного котла», яка не передбачала переваги однієї етнічної групи над іншими та являла собою модель добровільної асиміляції.

Інший приклад асиміляторської моделі етнополітики показує Франція. Тут основний склад населення сформувався не з мігрантів, а з тих груп населення, які історично проживали на території країни. Хоча історія формування Франції представляється процесом послідовного приєднання різних провінцій, а потім і поглинання потужних іміграційних хвиль, Франція не сприймається її населенням як багатокультурна країна. Політика культурної та політичної уніфікації принесла свої плоди, бо сьогодні Франція є досить консолідованою спільнотою, в якій немає жорстких протиріч між етнічними та расовими групами, між центром та регіонами. Протягом уже понад двох століть ідея французької нації будується на тому, що у Франції є лише французи, які розмовляють лише французькою мовою.

Мультикультуралізм — етнічна політика, що ставить за мету збереження та заохочення етнічного та культурного розмаїття при рівноправності етносів, рас та культур. Він є такою формою етнополітики, за якої нетитульному населенню немає необхідності йти на вимушені культурні втрати (асиміляцію) для безконфліктного співіснування з домінантною більшістю або замикатися в гетто, щоб зберігати групову ідентичність і не піддаватися дискримінації. Розрізняють жорсткий та м'який мультикультуралізм. У першому випадку для індивіда

вважається бажаним зберігати свою етнічну ідентичність, а держава має йому всіляко у цьому сприяти. При м'якому мультикультуралізмі як збереження етнічної ідентичності, так і зміна її (асиміляція) цілком є особистою справою індивіда.

Сегрегація являє собою збереження етнічної та расової різноманітності за наявності нерівності між расами та етносами. Це форма прояву расової та етнічної дискримінації, що виражається в різних формах відокремлення одних рас (або етносів) від інших. Крайньою формою сегрегації є *апартеїд* — етнічна політика, спрямована на територіальну ізоляцію місць проживання певних етнічних або расових груп населення, а також позбавлення або суттєве обмеження їх цивільних, політичних та соціально-економічних прав.

Іноді також виокремлюють політику *геттизації*. Вона також пов'язана з відокремленням місць проживання осіб певної етнічної чи расової приналежності, але відрізняється від апартеїду тим, що це відокремлення може мати добровільний характер і не супроводжується дискримінацією. Прикладом геттизації можуть бути «чайнатауни» — квартали у містах Західної Європи, Північної Америки та Австралії, населені етнічними китайцями.

Найбільш негативно слід оцінити *геноцид* — етнічну політику, спрямовану на знищення певної групи населення, що виділяється за расовими, етнічними та іншими ознаками (а також на створення умов, що активно перешкоджають її самовідтворенню та нормальному існуванню). Геноцид є міжнародним злочином. Політика геноциду особливо широко почала практикуватися з появою сучасних держав. Серед акцій геноциду Нового часу добре відома масова різанина вірменського населення Туреччини в 1915 р., коли було знищено 1,5 мільйона вірмен, а також геноцид єврейського населення в гітлерівській Німеччині та окупованих нею країнах під час Другої світової війни.

Тема 9 НАЦІОНАЛЬНА ДЕРЖАВА ТА НАЦІОНАЛЬНА АВТОНОМІЯ

Поняття «імперія», типи імперій.

Поняття «національна держава», типи національних держав.

Територіальна та екстериторіальна автономії.

Етнофедералізм.

Поняття «імперія» є швидше політичним, ніж академічним. Через різноманітність держав, що об'єднуються терміном «імперія», дати єдине визначення складно. Проте вчені виділяють характеристики, притаманні імперіям: багатонаціональна, поліетнічна держава; вона складається з двох і більше частин — метрополії та колоній; цивільно-правовий статус населення метрополії та колонії не однаковий, тобто жителі метрополії мають більше прав.

Отже, імперія — складне утворення, у якому різні етнічні та станові групи можуть мати різні цивільно-правові статуси.

Імперії поділяються на континентальні (у яких колонії не відокремлені від метрополії природною перешкодою, як правило, водою) та колоніальні імперії, характерною ознакою яких є наявність заморських колоній. Більшість імперій мають монархічну форму правління.

Національна держава визначається як:

– національна держава громадянської нації (США, Франція, Німеччина, країни Латинської Америки) — територіальна спільнота, всі члени якої незалежно від їхньої етнічної приналежності визнають свою спільність, солідарні з нею та підпорядковуються інституціоналізованим нормам цієї спільноти;

– національна держава — держава етнонації, де культурно-етнічні кордони максимально збігаються з політичними кордонами. Якщо права домінуючого етносу якимось закріплюються інституційно, то держава етнонації може бути визначена як «етнократія» (держава, в якій етнічна група, яка переважає чисельно або домінує політично, користується владою та привілеями по відношенню до інших, ототожнює з державою виключно себе, відмовляючи меншості у праві членства у нації або на самостійне націєбудівництво). Домінуюча етнічна група позиціонує себе з допомогою державної ідеології та державних інститутів (прямо чи опосередковано) як єдину «істинну», «реальну», «справжню» націю і вимагає, щоб представники інших етнічних груп

у культурному відношенні дорівнювали їй. Етнократичні режими існують у деяких країнах Африки, Азії та на пострадянському просторі.

Поряд із поняттям «етнократія» останнім часом став також використовуватися і термін «етнодемократія», під якою розуміється такий режим, за якого держава належить етнічній більшості, а не всім громадянам, і більшість використовує державу як засіб просування своїх національних інтересів та цілей. Держава перетворюється на інструмент інституціоналізації панування та привілеїв однієї, як правило, найчисельнішої в країні етнічної групи та юридичного обмеження прав інших етнічних груп. До рис етнодемократії відносять: тільки одна етнонація має право на країну; держава відокремлює членство в єдиній корінній етнонації від громадянства; державою управляє корінна етнонація; держава мобілізує корінну етнонацію; держава надає некорінним групам неповні індивідуальні та колективні права; держава дозволяє некорінним групам вести парламентську та позапарламентську боротьбу за зміни; держава сприймає некорінні групи як загрозу; держава нав'язує контроль над некорінними групами. Прикладом етнічної демократії є Ізраїль та Естонія, іноді сюди відносять Латвію, Грузію, Сербію, Македонію, Шрі Ланку та інші країни.

Обидва терміни — «етнократія» і «етнодемократія» — часто використовуються як політичні ярлики: у першому випадку для того, щоб дискредитувати той чи інший політичний режим, у другому — щоб прикрасити його не дуже привабливі риси. В академічному середовищі етнодемократію розглядають як режим, що дотримується формальних демократичних процедур, але при цьому обмежує права осіб, що належать до етнічних меншин, а етнократію — як недемократичний політичний режим, у якому обмеження прав одних етнічних груп (і відповідно привілеї інших) закріплені інституційно.

Формою співіснування двох або більше етносів в одній державі може бути автономія. Автономія має форму екстериторіальної та територіальної. Екстериторіальна автономія — це персональна, етнокультурна або національно-культурна автономія. Цей вид автономії найбільш прийнятний тоді, коли етнічна меншість дисперсно розселена територією країни і не має територіальних анклавів. Фактично це громадська організація, яка б задовольняла етнічні, культурні, освітні потреби своїх членів. Її об'єкт — етнічна група, що розглядається як асоціація осіб, які заявляють про спільні інтереси у тій чи іншій сфері. Концепція персональної автономії означає, що за етнічною групою закріплюється право користуватися надбанням своєї культури,

сповідувати свою релігію, використовувати рідну мову в приватному та публічному житті, створювати власні асоціації, підтримувати культурні зв'язки з діаспорами, мати можливість вивчати мову, історію, традиції та культурну спадщину свого народу.

Корпоративна автономія передбачає створення органів етнічного представництва (етнічний парламент). Її суть полягає в тому, що всі представники юридично визнаної етнічної групи набувають права на утворення органу, що представляє їх інтереси на загальнодержавному рівні. Прикладом такої автономії є Шведська народна асамблея у Фінляндії та Рада національних меншин в Австрії.

Територіальна автономія була класичним способом підходу до етнічних проблем у колишньому СРСР, де існувало кілька її форм — від союзних республік до округів та національних районів. Вона характерна для Іспанії (територіальні автономії тут наділені широкими повноваженнями, у статусі Каталонії, Країни Басків та Галісії окремо обумовлюється етнічний характер цих територій) та Італії (Сардинія, Сицилія та три прикордонні області, населені південними слов'янами).

У Великобританії права територій, де компактно мешкають представники різних етнічних спільнот (валлійці, ірландці, шотландці), останніми роками було значно розширено. Вони набули статусу автономних територій зі своїм самоврядуванням (парламентами), з орієнтацією на збереження своєї етнічної своєрідності. Північна Ірландія (Ольстер) навіть має право на емісію власного фунта стерлінгів, що має ходіння лише на території Ольстера.

Автономію деяким своїм територіям надала Данія (Фарерські острови та Гренландія, причому остання вважається взірцем вирішення етнополітичних проблем малих народів).

Федерації можна класифікувати за ознакою допущення чи недопущення утворення суб'єктів за етнолінгвістичною ознакою. У ряді федеративних держав частина суб'єктів виділяється за етнічною чи етнолінгвістичною ознаками. Це носить назву етнофедералізм, а подібні федерації називаються етнофедераціями. Виділяють три типи федерацій: суто етнічні (СРСР, Чехословаччина, Югославія), територіальні (США, ФРН) та змішані федерації (Канада — Квебек, Бельгія — Валонія та Фландрія, РФ, Індія — етнолінгвістичні штати Нагаленд, Мізорам та ін.).

Феномену етнофедерацій даються діаметрально протилежні оцінки: одні дослідники вбачають в етнофедералізмі загрозу єднос-

ті держави і небезпеку дискримінації тих громадян, що проживають в етнічних суб'єктах федерації, не належать при цьому до титульних національностей, інші ж бачать в етнофедералізмі позитивні риси для меншин, залучення їх до загальнодержавних справ.

Суть етнофедералізму полягає в інституціоналізації державності етнічних груп (спільностей), що історично компактно проживають на певній території в межах федеративної держави. Головне завдання такої державності полягає у підтримці та стимулюванні розвитку національної культури та мови, збереженні етнічної ідентичності та відповідно запобіганні або принаймні ослабленні асиміляції титульної нації. Національна державність є інструментом консолідації нації.

Основною перевагою етнофедералізму є те, що він дозволяє будь-якій нації реалізувати своє право на самовизначення, створення своєї державності, визначення власної політичної долі, причому це право може бути реалізовано в різних формах. Отже, реалізація права самовизначення у вигляді створення національної державності можлива й у рамках єдиної федеративної держави.

Незважаючи на звинувачення у заохоченні сепаратизму, є дані і на користь того, що етнофедерація вберігає держави від дезінтеграції та нестабільності. Таким чином, головний аргумент на користь визнання позитивної ролі етнофедерацій полягає в тому, що надання етнічній групі політичної автономії в тій чи іншій формі дозволяє їй вирішувати свої специфічні завдання — насамперед культурного характеру, — тим самим ніби утихомирюючи її.

Можна стверджувати, що федеративні інститути створюють умови для попередження та врегулювання етнічних конфліктів, але власними силами вони не гарантують усунення цих конфліктів. Потрібна ще політична воля, щоб плідно використовувати інституційні умови, що створюються, з метою забезпечення стабільності федеративної держави. Саме відсутність її у багатьох конфліктних ситуаціях стала причиною їх загострення.

Тема 10

ПРОЦЕСИ НАЦІОНАЛЬНОГО БУДІВНИЦТВА ТА ЕТНОПОЛІТИЧНОЇ РЕГІОНАЛІЗАЦІЇ

Взаємозв'язок етносу та державності.
Моделі держав та формування націй-держав.
Етнополітична регіоналізація.

Етнос та держава історично взаємообумовлені та взаємопов'язані один з одним. Нація-етнос тією чи іншою мірою набуває в ході історичного розвитку та політичної консолідації статусу нації-держави.

Етногенез та еволюція державності проходить у багатьох народів поетапно. Типова рання держава характеризується: зберігаються кланові зв'язки; посадові особи існують за рахунок довірених підданих та платні із центру; є письмове зведення законів; існує апарат суддів; виникає клас чиновників.

Для перехідної, ранньої держави характерні: родинні зв'язки; виплата платні поступово переважає над «системою годівлі»; закони кодифіковані; правотворчість — прерогатива суддів; налагоджена податкова система; контроль усієї системи чиновницьким апаратом.

Демократична модель розвитку суспільства створює умови для гармонійної взаємодії нації-етносу та нації-держави, захищаючи та відстоюючи насамперед права людини, але за досить нейтрального ставлення до прав народів. Нація-держава як велике і потужне політичне утворення має якісно більш високі можливості збереження та захисту націй-етносів, особливо в умовах глобалізації, ніж дрібні нації-етноси. Але для гармонійної їхньої взаємодії та рівного гідного самопочуття мають змінитися цінності етнополітики, має сформуватися нова духовність держави, здатна об'єднати всі народи країни. Держава — це перш за все висока форма соціально-політичної солідарності людей (Б. Кістяківський). Держава забезпечує правове, організаційно-управлінське та духовно-ідеологічне оформлення історичних спільнот людей, у тому числі «проти загрозливого приватного інтересу» окремих національностей, здатних розірвати цілісність держави.

Ті, хто переміг і забезпечив власне панування і формування своєї держави шляхом етнонаціоналізму, проголошують головним завданням держави — забезпечення цього панування нації-етносу у формі нації-держави, оголошуючи себе державою для всіх, виявляючи вже не просто етнонаціоналізм, а етнополітичний націоналізм на рівні

держави. Саме такий перехід і озброїв націоналізм, довів його до фашизму та організації найстрашніших воєн в історії людства.

Утворення національних держав — закономірність для тих, хто встиг. Такі нації оголошують про свою цілісність через оголошення цілісності всієї держави. І для них головним стає завдання, щоб ніхто більше з інших націй-етносів не претендував на своє одержавлення у цьому політичному просторі. Саме тому теза про право нації на самовизначення є привабливою метою для багатьох націй-етносів і руйнівною для націй-держав, що вже відбулися. Тут уже актуальним є самовизначення держави як нації. Щоб досягати стабільності та стійкості існуючих держав, важливо, щоб вони забезпечували цілісність та перспективи рівноправних етнонаціональних спільнот та індивідів, незалежно від національної чи іншої приналежності.

Легітимність влади та етнополітика — це закони держави і звичаєве право народів, коли кожен може становити ресурс влади в організації та самоорганізації етносів. Легітимність влади — це не лише вибори, а й рівень адаптації та регулювання, участь і представництво національностей у політичних процесах та інститутах країни. Влада в односторонній інтерпретації як «орган примусу» (М. Вебер) не дуже підходить поліетнічній демократичній країні. Потрібна влада як форма організації націй-етносів до нації-держави шляхом всебічного узгодження їх інтересів, спільного благополуччя та безпеки. У легітимності влади поліетнічного суспільства важливу роль мають ідеологічні, етнокультурні, релігійні, структурні і навіть персоналістські чинники, залежно від того, який із цих факторів є визначальним для того чи іншого народу. Стійкість політичної влади у багатонаціональній державі залежить від того, як кожна етнонація, кожен громадянин знаходиться в ній себе.

Етнонаціональне, етнокультурне коріння — це ті основи, без яких держава як політична спільність не може успішно розвиватися.

Національне та націоналістичне — дві форми прояву сутності національного у свідомості індивідів та спільнот. Політика держави покликає розвивати національне і насамперед сутнісне, раціональне в ньому та долати спотворення цієї суті — природи етнонаціонального. Облік та паритет інтересів, міжнаціональна злагода та співтворчість — це демократичні важелі управління етнонаціональними відносинами, які забезпечують їх гармонійне входження до нації-держави. Від успіху етнонаціональної політики нерідко залежить і легітимність влади у багатонаціональній країні.

Етнонаціоналізм у державному будівництві — це захоплення влади панівною етнонацією, оголошення лише себе нацією-державою, легітимне закріплення свого панування під час використання своєї більшості та держави як механізму об'єднання всіх усередині своєї етнонаціональної держави. Так, перетворюючи всі національності на французів, французи побудували єдину Францію для всіх тих, хто вважає себе французами. А в ХХ ст. це називається націоналізмом, расизмом і навіть фашизмом. Світ змінився, змінилися і форми етнонаціонального прояву. Жодна нація як держава не формувалась без націй-етносів. Але при цьому завжди був державно-утворюючий етнос, який пригнічував, асимілював чи поєднував інших. Усе залежить від способів забезпечення чіткого об'єднання. Навіть США, американці як нація, формувалися на основі «янки», англосаксонських протестантів. А націоналізм і нація — це зовсім не те саме, хоча в західній літературі часто подається саме так. Проблема націоналізму та нації є складовою теми взаємовідносин етносу та держави, ширше — етносу та влади. Точніше про це сказав К. Поппер: націоналізм — «це найдешевший і найнадійніший спосіб, за допомогою якого може просунути політик, якому нема чого більше запропонувати».

Виходячи з об'єктивних процесів у ХХ ст. реальність таких феноменів, як нація-етнос та нація-держава, безперечно, відображає різні етапи історичної солідарності, спільності людей. Це форми, з одного боку, соціально-культурної, з іншого — міжетнонаціональної політичної організації людей.

Нація-держава у ХІХ ст. — це найчастіше панування однієї нації та розчинення всіх інших в ім'я її одержавлення. Нація-держава у ХХ ст. — це солідарне, рівноправне об'єднання етнонацій у єдину політичну спільність, із загальною соціально-політичною долею.

Етнонаціональна та державно-політична атрибутика. Етнонаціональні символи та символи держави як нації повинні також поступово ідентифікуватися як єдині для всіх.

Формування та розвиток багатонаціональної демократичної держави передбачає солідарну відповідальність громадян усіх національностей та влади на всіх рівнях.

У сучасних умовах неминуче зростає політична соціалізація етнонацій. Суто етнокультурних спільнот вже практично немає. Тільки паралельний процес урахування особливостей і потреб всіх етнонацій у єдиній державі, зокрема роль діаспорних і нечисленних народів у

політичних перетвореннях сучасної держави, можуть дати перспективи їх політичної соціалізації і солідарності.

У діалозі влади та національностей найважливіше місце посідає законотворчість. У багатонаціональній державі вона має бути орієнтована в тому числі і на облік місцевих та етнонаціональних інтересів, на їхнє регулювання. Не політичними, а правовими методами треба вирішувати основні питання у сфері етнонаціональних відносин і права народів на самовизначення, забезпечуючи, з одного боку, повноправний розвиток, участь і представництво всіх національностей у всіх сферах суспільного та державного життя цієї країни, а з іншого — не порушуючи принцип збереження територіальної цілісності існуючих держав.

Термін «регіоналізація» (від лат. «країна, область, район»), на думку Л. Снайдера, вживається для означення стану або процесу: «розподілу країни на невеликі адміністративні частини» та «утворення комбінації кількох держав, що діють як ціле». Дж. Розенау зазначає, що регіоналізація передбачає два одночасні процеси — фрагментацію та інтеграцію.

Канадський дослідник В. Заславський слушно відзначає, що «явище регіоналізму добре відоме у країнах із виразними регіональними відмінностями. Воно виявляється у незадоволенні, протестах чи навіть у повстаннях найрозвинутіших частин країни проти центрального уряду, який перерозподіляє державний бюджет на користь менш розвинутих регіонів, аби досягти певного вирівнювання розвитку та політичної стабільності. У багатоетнічних країнах, де національності з визначеною територією виказують глибокі відмінності в економічному та культурному розвитку, перерозподіл ресурсів державою створює передумови для появи сепаратистських і націоналістичних рухів. Регіоналізм перетворюється на етнорегіоналізм та сепаратизм».

На думку Дж. Рудольфа, «термін «етнорегіоналізм» використовується для визначення пошуків більш широкого контролю над політичними справами місцевої (аборигенної) етнічної спільноти, яка відокремлює себе від інших спільнот, котрі мешкають у країні».

До чинників етнополітичної регіоналізації дослідники включають: відносну політичну нерівноправність, а також економічні і культурні обмеження периферійних меншинних груп; ерозію ідеології, зокрема посилення пропаганди ідеї нації-держави; активізацію етнорегіональних рухів сусідніх країн, що призводить до «ланцюгової реакції», та ін.

В сучасному світі етнічна складова є однією з найважливіших підстав для регіоналізації політичного простору і побудови регіону. Це може проявлятися у вираженості етнічної ідентифікації серед інших ознак ідентичності серед обивателів, формуванні стійкого домінуючого регіонального іміджу та його унікальності в рамках етнічної складової і т. д. Крім того, етнічні особливості можна свідомо підкреслити в рамках політики ідентичності, позиціонування і брендуння особливостей регіону на основі етнічної приналежності. Отже, етнічність інституціоналізується в регіональному політичному житті, але значення етнічної специфіки може відрізнятись в різних регіонах.

Етнічні регіональні автономії — адміністративно-територіальні одиниці першого субнаціонального (регіонального) рівня, які складаються за етнічною ознакою і в рамках пріоритету національної держави користуються досить високим ступенем політичного самоврядування. У сучасному світі налічується 140 етнічних регіональних автономій.

Етнічність може проявлятися в інституційному оформленні, включаючи назви політичних інститутів, які існують як регіональні політичні партії, і регіональні національні рухи.

Важливими ідентифікаторами, що визначають специфіку регіонів, є етнічні маркери. Вони пов'язані з культурно-психологічним ядром цінностей регіонального суспільства, визначають психічні особливості, традиції та звичаї. Крім того, етнічні маркери регіональної ідентичності можуть принести символічні дивіденди: вони приваблюють туристів, допомагають вибудовувати міжрегіональні зв'язки, здатні вписати регіон у більш широкий макрорегіональний суб'єкт.

На підставі проявів етнічної приналежності — назва регіону, символічні атрибути (герб, прапор, гімн), права на особливу мову і включення її в топоніміку території і назви державних установ, а також власних пантеонів культурних героїв, значущих регіональних святкових дат і елементів позиціонування місця — можна говорити про ступінь вираженості етнічної складової у внутрішньорегіональному дискурсі і в практиках позиціонування регіону.

Етнополітична регіоналізація успішна, коли етнічні спільноти мобілізовані, становлять більшість або значну меншість, їх вимоги прийнятні для переговорів, їх керівництво схильне до переговорів і пошуку компромісів тощо.

Більшість політичних, соціально-економічних, культурно-мовних й інших вимог регіонів мають бути задоволені, інакше регіональні почуття можуть перетворитись на націонал-екстремізм та сепаратизм.

Попередити такі негативні явища можна за допомогою практик, вироблених ЄС, зокрема проведення дійсно демократичної етнонаціональної політики, впровадження децентралізації, автономізації та федералізації на рівні держави та ЄС, застосування принципу субсидіарності.

Поглиблення процесів регіоналізації, зростання ролі регіонів у суспільному житті країн і континентів є, на думку О. Кенічі, свідченням вичерпання класичної ролі національної держави, вступу людства в нову еру свого розвитку.

Етнополітична регіоналізація сприяє вирішенню низки проблем, що стоять перед людством у XXI ст.: запобігає перетворенню регіоналістських почуттів на націонал-екстремізм; виконує функцію перешкоджання розвитку сепаратистських тенденцій; узгоджує інтеграційні та дезінтеграційні процеси; сприяє збереженню національних держав та переходу до ери взаємовигідного співробітництва народів, що не стримується штучними кордонами.

Тема 11 **ПРОЦЕСИ ЕТНОПОЛІТИЧНОЇ ДЕЗІНТЕГРАЦІЇ** **ТА ІНТЕГРАЦІЇ**

Сутність, чинники та наслідки етнополітичної інтеграції.

Типи етнополітичної інтеграції.

Етапи і методи етнополітичної інтеграції.

Сутність та риси етнополітичної дезінтеграції.

Етнічна інтеграція — процес зближення етносів або субетносів та їх подальшого об'єднання у більшу етнічну або надетнічну спільність. Вона має два різновиди: внутрішньоетнічну (її часто називають консолідацією) — внутрішнє згуртування та стирання відмінностей між представниками одного етносу, що належать до його підгруп, але мають спільну чи близьку етнічну самосвідомість; міжетнічну — полягає в об'єднанні різних етносів у якусь надетнічну спільність до утворення нового етносу, народу, нації.

К. Дойч визначає чотири групи завдань, які виконує етнополітична інтеграція: досягнення і підтримання миру; забезпечення кращих досягнень у різних сферах суспільного життя; вирішення специфічних проблем; створення нового іміджу та рольової ідентичності.

До передумов інтеграції відносять:

- взаємну сумісність основних цінностей та норм політичної поведінки;
- особливий, привабливий спосіб життя;
- збільшення густоти економічних, політичних, культурних, інформаційних та інших взаємозв'язків;
- помітне збільшення політичних і адміністративних можливостей;
- розширення політичних еліт;
- високу соціальну мобільність осіб;
- різноманітність і масштабність потоку взаємної інформації;
- зростання відкритості держав;
- зростання взаємозалежності народів і держав у вирішенні глобальних проблем;
- посилення планетарного резонансу регіональних подій тощо.

Е. Гідденс пише про дві моделі етнічної інтеграції: «плавильного котла» (формування нових зразків культури на основі багатьох специфічних звичаїв) та культурного плюралізму (оптимальне співіснування етнічних варіантів способу життя).

Виділяють три типи етнополітичної інтеграції:

- примусова — відбувалась в імперіях та тоталітарних державах, проте може мати місце і в посттоталітарній державі;
- добровільна — відбувається з ініціативи політичної еліти і при масовій підтримці населення кожної з частин, що інтегрується, може мати місце у відкритих суспільствах або між ними (наприклад, ЄС). Ф. Таджмен зазначав, що така інтеграція має місце, коли виникає «історична потреба»; свідчить про «завершення процесу самовизначення націй»; «вільна від імперсько-гегемоністського тягаря минулого»; позбавлена «ідеологічної виключності»; «задовольняє національні домагання всіх націй»; «координує волю й інтереси кожної країни» та ін.;
- добровільно-примусова — інтеграція, що відбувається у так званих «стресових умовах» (воєнної загрози, економічних проблем, турботи про збереження основних цінностей кожного учасника інтеграційного процесу тощо). Прикладом тут є СНД.

Етнічна інтеграція охоплює основні сфери суспільного життя. Економічна інтеграція є загально визнаною та сприятливою умовою розвитку етносів. Політичній інтеграції етносів у межах незалежних держав сприяє створення міжнародних організацій та об'єднань. Соціокультурна інтеграція етносів сприяє зростанню та розвитку їх ду-

ховного життя, обміну досягненнями науки, літератури та мистецтва, підвищенню якості освіти. Інтеграція у сфері етнічної культури здійснюється шляхом зміцнення зв'язків і контактів для людей, зокрема на побутовому рівні (напр., зростає кількість змішаних шлюбів).

На думку К. Дойча, інтеграційні процеси у своєму розвитку проходять три етапи.

- «етап інтелектуалів» — коли процес інтеграції очолюють і підтримують лише деякі представники інтелігенції;

- «етап великих політиків» — до нього приєднуються більш широкі політичні кола і йдуть пошуки політичних компромісів;

- «етап масового руху та/чи широкомасштабної елітної політики».

Рушійна сила етнополітичної інтеграції — еліта домінуючої етнонації та сама етнонація.

За несприятливих умов етнічна інтеграція може сповільнитися і розпочатися зворотний процес — дезінтеграція — тобто розрив зв'язків та відносин між етнічними спільнотами. Негативні наслідки цього явища пов'язані з втратою етнічної самобутності та самостійності цієї етнічної спільноти. Нерідко вона прагне свідомо обмежити сферу впливу чужої культури, розглядаючи це як загрозу цілісності.

Отже, етнополітична дезінтеграція пов'язана із роз'єднанням і розподілом вже існуючої етнополітичної спільноти, єдиного багатонаціонального чи поліетнічного суспільства, держави та/чи міждержавного утворення.

Коріння етнополітичної дезінтеграції сягають давніх часів. Вони були обумовлені намаганнями етнічних спільнот відособитись і зберегти свою окремішність. Саме внаслідок цих процесів виникли перші міста-поліси, етнічні держави.

Процеси етнополітичної дезінтеграції можуть мати як природний, так і примусовий характер (з використанням військової, економічної, політичної сили, наприклад, розподіл таких націй і держав, як польська, німецька, в'єтнамська, корейська).

До причин природної дезінтеграції К. Дойч відносить:

- швидке зростання тягаря в економічній, військовій або політичній царинах для всієї спільноти, або якоїсь її складової частини;

- більш швидке піднесення соціальної мобілізації та політичної активності, ніж процес громадянської асиміляції і набуття загальної політичної культури спільноти;

- різке посилення регіональної, економічної, культурної, соціальної, лінгвістичної або етнічної диференціації;

- занепад у царині політичних і адміністративних можливостей уряду й політичної еліти вирішувати поточні завдання;
- закритий характер політичної еліти, гальмування доступу нових членів та зростання ворожих контреліт;
- неспроможність уряду й еліти вчасно проводити реформи та вирішувати питання, яких очікує населення.

Русійною силою дезінтеграційних процесів виступають переважно етнічні антрепренери, політичні еліти підлеглих етнічних спільнот і самі політизовані етнічності.

Етнополітичній інтеграції та дезінтеграції передують політизація етнічності та етнічний ренесанс.

Етнополітична інтеграція та дезінтеграція можуть відбуватися на трьох рівнях:

- внутрішньому (внутрішньодержавному) — процеси, які відбуваються всередині держави, поліетнічного суспільства або етноспільноти;

- зовнішньому (міждержавному) — процеси, що супроводжуються об'єднанням держав у міждержавні (наднаціональні) об'єднання з передачею частини суверенітету наднаціональним органам, формуванням спільної політики в певних сферах. Дезінтеграційні процеси супроводжуються розпадом таких об'єднань;

- глобальному (планетарному) — процеси, які стосуються всього людства або більшої кількості етнополітичних систем або передбачають об'єднання/роз'єднання під впливом певного етнополітичного чинника на глобальному рівні. Наприклад, загальноєвропейська політика захисту прав національних меншин, міжнародного захисту корінних народів та культурного різноманіття, запровадження антидискримінаційної політики в окремих сферах, зокрема у спорті.

Особливим різновидом етнополітичної інтеграції є етнополітична реінтеграція — передбачає відновлення цілісності етнополітичної системи, держави, міждержавного (наддержавного) об'єднання, які раніше дезінтегрувалися; відновлення зв'язків, включення до етнополітичної системи, держави, міждержавного (наддержавного) об'єднання її складових, які раніше відокремилися.

Процеси інтеграції та дезінтеграції інтенсифікуються за умов глобалізації: з однієї сторони, під тиском зовнішніх факторів усередині суспільства наростають дезінтеграційні тенденції, а з іншої сторони — подібний розвиток посилює прагнення до збереження традиційних внутрішніх зв'язків і звичного середовища.

Найважливішим фактором, що визначає спрямованість та перебіг етнічної інтеграції, є взаємини між етнічною більшістю (звичай це титульний етнос) та меншістю (меншинами). Етнічна більшість зазвичай має переваги у визначенні моделі суспільного життя та форм культурно-ментального співіснування. Етнічна меншість, за Е. Гідденсом, часто піддається дискримінації з боку більшості, відчуває почуття групової солідарності, зумовлене загальним досвідом ізоляції.

До факторів етнічної інтеграції можна віднести: географічні, історичні, етнографічні, мовні, культурні, релігійні, політичні, економічні.

Результатом етнічної інтеграції стає особлива надетнічна (найчастіше національно-державна) спільність, яка являє собою групу етносів, що володіють елементами загальної самосвідомості і об'єднаних на основі культурно гетерогенних політичних структур. Найяскравішим, хоч і невдалим прикладом такої спільності був «радянський народ». Процеси етнічної інтеграції по-різному притаманні всім поліетнічним державам і спрямовані на залучення різнорідних етнічних груп у складі суспільства. Найскладнішим завданням при цьому є забезпечення гармонійного поєднання зростання загальнонаціональної (державної) ідентичності та збереження етнічної самосвідомості та розвитку культури.

На рівні окремої особистості етнічна інтеграція/дезінтеграція найбільше пов'язана з її етнічною ідентичністю і відносинами з етнічним оточенням. Вирішальним чинником виявляється позитивна чи негативна ідентифікація індивіда зі своєю чи чужою етнічною групою.

Тема 12

ЕТНОПОЛІТИЧНІ КОНФЛІКТИ

Поняття етнополітичного конфлікту. Предмет етнонаціонального конфлікту.

Види етнополітичних конфліктів.

Причини і види етнополітичних конфліктів.

Особливості розвитку та шляхи вирішення етнополітичних конфліктів.

Етнічний конфлікт характеризується тим, що одна зі сторін або всі сторони мобілізуються, діють та страждають за етнічною ознакою. Етнополітичний конфлікт — етнічний конфлікт, що протікає в полі-

тичній сфері, або політичний конфлікт, в якому одна зі сторін мобілізується, діє та страждає за етнічною ознакою.

Етнополітичні конфлікти можна розділити на:

– горизонтальний (між етнічними групами) — конфлікт через нерівність можливостей та умов доступу до влади, нерівність економічних можливостей, через статус мов, освіти тощо;

– вертикальний (між етнічними групами та державою) — конфлікт етнополітичної легітимності (сецесія), через етнотериторіальне розмежування влади.

З точки зору Е. Геллнера, предметом етнонаціональних конфліктів є національні цінності (мова, релігія, історія, традиції, символи та ін.), прагнення народів зберігати і розвивати свою природну і культурну самобутність у боротьбі з іншими народами, що претендують на ті ж національні цінності. У національних конфліктах національні цінності набувають самодостатнього значення і не зводяться до економіки. Суть сучасного націоналізму полягає в прагненні зберегти духовну, культурну і природну основу існування даного етносу. Це прагнення часто набуває форми зовнішньої експансії і зустрічає опір з боку інших народів.

Націоналізм є природною основою всіх міжнаціональних конфліктів, незалежно від того, які суб'єкти в них беруть участь — індивіди, етноси і нації, соціальні інститути або громадські організації. Ці конфлікти називаються національними конфліктами, оскільки основною потребою й інтересом є національна потреба й інтерес, психологічно та ідеологічно надзвичайно сильний.

Відмінними рисами національних конфліктів є тривалість, ескалація, прагнення досягти націоналістичних цілей за всяку ціну, безкомпромісність, значні людські та матеріальні жертви. Це яскраво підтверджується протистоянням арабів і євреїв, курдів і турків тощо.

Етнополітичні конфлікти класифікують за різними ознаками. Так за територією проживання, наявністю/відсутністю державних або адміністративних кордонів можна виділити:

– міждержавні, зовнішні конфлікти;

– регіональні конфлікти між різними етнічними групами, розділеними спільним адміністративним (внутрішньофедеративним) кордоном в межах однієї держави;

– конфлікти між центром і регіоном;

– локальні конфлікти — між різними етнічними утвореннями, що проживають в межах однієї державної або адміністративної межі (наприклад, в одному місті, регіоні).

Залежно від мотивів виникнення етнічні конфлікти можна класифікувати на:

- територіальні, обумовлені взаємними територіальними претензіями етносів;
- економічні;
- політичні;
- історичні;
- ціннісні;
- конфесійні;
- соціально-побутові та ін.

Залежно від цілей національно-етнічних рухів виділяють:

- соціально-економічні — боротьба за перерозподіл частини суспільного продукту на свою користь;
- культурно-мовні — захист рідної мови і національної культури;
- територіально-статусні — боротьба за зміну кордонів, підвищення статусу і збільшення обсягу реальних прав і повноважень етносу;
- сепаратистські — боротьба за вихід зі складу держави і утворення власної незалежної держави.

За формами і методами протидії етнополітичні конфлікти поділяють на:

- насильницькі — локальні і масштабні, що передбачають розгортання бойових дій сторін;
- ненасильницькі — політичні (без застосування фізичної сили), дипломатичні, правові, економічні та інші конфлікти.

Залежно від часу й інтенсивності розвитку виділяють:

- короткострокові і довгострокові;
- постійні і стихійні;
- більш інтенсивні і менш інтенсивні.

Причини етнічних конфліктів можна розділити на кілька груп, залежно від виду конфлікту:

- взаємні територіальні претензії етносів; такі конфлікти виникають на міждержавному, міжрегіональному та місцевому рівнях. Мотиви територіальних претензій можуть бути обумовлені історичним минулим етносів, неточною демаркацією існуючих, довільною зміною кордонів, поверненням на історичну батьківщину раніше депортованого етносу, насильницьким включенням території етносу до складу сусідньої держави або розчленування етносу між різними державами, політичною боротьбою за владу між різними етносами

на всіх рівнях (місцевому, регіональному, державному), боротьбою за повну державну (політичну) незалежність тощо;

– нерівність етносів у володінні, розпорядженні і споживанні матеріальних ресурсів; порушення балансу економічних інтересів між центрами й етнічно ідентифікованим регіоном; зміни політичної структурно-функціональної системи виробництва, розподілу і споживання товарів і послуг;

– нерівномірність ходу реформ (економічних, політичних, соціально-культурних) в певних регіонах. У таких випадках можливі конфлікти між претензіями етносів, з одного боку, і реальною здатністю держави гарантувати права громадян, з іншого. Такі конфлікти універсальні;

– утиски цінностей етносу — специфіка ціннісних міжетнічних конфліктів проявляється в протиріччях, пов'язаних з відмінностями в культурі, мові, релігії та інших соціально-культурних особливостях етносів;

– соціально-психологічні фактори — виникають на побутовому рівні та викликані загальною підсвідомою ворожістю до представників певного етносу;

– історичні причини — пов'язані з минулими образами, які зберігаються в пам'яті етносу на підсвідомому рівні;

– соціально-культурні причини — конфлікти між нормами і цінностями, що функціонують у суспільстві.

Конфлікти між нормами і цінностями (соціальною структурою і культурою) можуть виникати на рівні центру та регіону; на міжрегіональному рівні та на місцевому (внутрішньорегіональному) рівні.

Часто конфлікти між нормами і цінностями і між цінностями різних культур відбуваються на побутовому рівні, в ході повсякденного спілкування. Найбільш конфліктогенними в цьому відношенні є регіони з високою міграцією населення.

Більшість особливостей в етнічних конфліктах носять соціокультурний характер. Наприклад, відмінності в мові, релігії, нормах, цінностях, звичаях, традиціях, стереотипах, національних символах, способах мислення і поведінки і т. д. Кожна з цих відмінностей в кризовому стані суспільства може стати причиною міжетнічного чи етнополітичного конфлікту.

Самі по собі етнічні особливості не є постійним дестабілізуючим фактором у суспільстві. У добре функціонуючій соціально-політичній та економічній системі відносин добре уживаються люди,

що належать до різних етносів. Але в умовах економічної і політичної нестабільності і кризових станів суспільства всі попередні регулятори міжгрупових, міжнаціональних відносин піддаються руйнуванню і девальвації, а нові формуються не відразу. У такій ситуації на перше місце виходить «етнічний регулятор», даний людям від народження.

Завдяки цим особливостям міжетнічні конфлікти відрізняються гострою протистояння і жорстокістю форм ведення війни. Конфлікт, що почався, викликає ланцюгову реакцію, залучаючи все нові і нові людські та інші ресурси. Етнонаціональний конфлікт розвивається за принципом «воронки»:

- на першому етапі відбувається формування «воронки протистояння», починається накопичення образ, формується «образ ворога»;
- на другому етапі — сторони породжують своїх антидуалів (закон «заразного» заподіяння), «одновимірних людей»;
- на третьому етапі протистояння переростає в антагонізм і події тепер розгортаються за принципом «дзеркального відображення», коли майже всі ваші вчинки і дії бумерангом повертаються. У цій «війні близнюків» дія завжди дорівнює реакції.

Принцип «дзеркального відображення» вперше був вивчений американським вченим Ю. Бронфенбренером на прикладі взаємного сприйняття американців і росіян. Потім це було підтверджено іншими подібними дослідженнями і зокрема при аналізі повідомлень у вірменській та азербайджанській пресі про конфлікт у Нагірному Карабаху. У всіх цих дослідженнях були отримані практично однакові результати: кожна сторона звинувачувала ворога в тих же гріхах, в яких остання звинувачувала його.

Для розробки стратегії управління міжнаціональними відносинами необхідно знайти спільні взаємоприйнятні цінності і норми на всьому поліетнічному просторі. Необхідно виробити загальні правила гри, які, з одного боку, були б досить універсальними, щоб охопити ціннісно-нормативним полем все багатоетнічне суспільство, а з іншого — не зазіхали б на приватні традиції, звичаї, цінності та інтереси етносів. Тому постає питання про укладення своєрідного «суспільного договору» між державою і всіма етносами, що входять до складу держави. Така ситуація сприятиме попередженню етнополітичних конфліктів.

Роль верховного арбітра у вирішенні спірних проблем і гаранта в реалізації договору повинна бути делегована центру (або спеціально

створеному для цієї мети інституту влади) з безумовним визнанням його повноважень (легітимності).

Якщо міжетнічний конфлікт не був виявлений і попереджений на стадії зародження, припинення насильства (якщо воно мало місце) має першорядне значення. Далі необхідно перевести конфліктну взаємодію сторін у форму діалогу. Існують два рівні діалогу: діалог як мета взаємодії і діалог як засіб досягнення мети.

Якщо діалог між сторонами конфлікту з тих чи інших причин неможливий, то виникає необхідність залучення медіаторів. Медіація є найбільш м'якою формою залучення третіх сторін до вирішення конфліктів.

Наступним кроком у вирішенні конфлікту є звернення до арбітражу, якщо його рішення стануть обов'язковими для всіх учасників конфлікту.

Існує також обов'язковий арбітраж, який знаходиться на межі між регулюванням і придушенням конфлікту.

Крайньою формою регулювання міжетнічних конфліктів є придушення силою.

Тема 13

ЕТНОНАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Пріоритети сучасної етнонаціональної політики України: суспільно-державне управління міжетнічними відносинами.

Механізм реалізації етнонаціональної політики та його складові. Політико-правове забезпечення національно-етнічного розвитку України.

Стратегія етнонаціонального розвитку з проголошенням незалежності України знайшла своє відбиття в найголовніших державних актах — Декларації про державний суверенітет, Акті проголошення незалежності, Декларації прав національностей, Законі про національні меншини, Конституції України та ін.

Визначальний вплив на формування сьогочасної української етноструктури справили демографічні, територіальні, економічні, соціальні, культурні, міграційні та інші чинники.

Принципове значення для формування державної етнонаціональної політики має Конституція України (Основний Закон), в якій закріплено найважливіші положення чинного законодавства. Так,

згідно зі ст. 5 носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Разом з тим конкретизовано його окремі структурні компоненти: українська нація, національні меншини; також уперше на законодавчому рівні визначено як окрему етнічну категорію і суб'єкт права корінні народи (ст. 11).

Головною метою етнополітичної політики України є забезпечення рівноправних відносин та тісної взаємодії представників різних етносів, які мешкають в Україні, підтримання атмосфери толерантності, довіри й поваги у взаєминах між ними; оптимальне врахування інтересів усіх етнополітичних спільнот, створення сприятливих умов для розвитку української нації, корінних народів та національних меншин. Змістом етнополітичної політики є міжнаціональна злагода в умовах етнічної розмаїтості.

Основними напрямками державної етнополітичної політики України є:

- забезпечення рівних конституційних прав і свобод та рівності перед законом усіх громадян незалежно від їх етнічного походження;
- гарантування повної рівноправної участі громадян України, які належать до різних етнічних спільнот, у всіх сферах життя суспільства;
- забезпечення розвитку культури української нації та інших етнополітичних держави;
- визнання багатоетнічного характеру українського суспільства і підтвердження права всіх його членів на збереження та популяризацію своєї культурної спадщини;
- підтримання атмосфери взаємопорозуміння і взаємної поваги між усіма складовими етнополітичної структури українського суспільства та розв'язання етнополітичних суперечностей і конфліктів мирними засобами;
- виховання поваги в усьому українському суспільстві до культур, релігій, традицій, звичаїв усіх національностей, що мешкають в Україні;
- забезпечення всебічного розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя в Україні; гарантування вільного розвитку, використання і захисту мов національно-етнічних спільнот в Україні;
- сприяння українській діаспорі у збереженні та розвитку національної культури, мови, традицій та звичаїв з урахуванням національного законодавства країни проживання; визнання прав осіб, депорто-

ваних за національною ознакою з території України, на добровільне повернення, а також сприяння їх інтеграції в українське суспільство.

Етнонаціональна політика має спиратися на певний механізм своєї реалізації. В Україні таким механізмом є:

- законодавство, у тому числі довгострокові державні програми, спрямовані на прогнозування й регулювання етнонаціональних процесів, та спеціальні програми, що стосуються конкретних напрямків реалізації етнополітики;

- спеціально уповноважений урядовий орган державного управління, інші органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, а також громадські організації національних меншин;

- міжнародне співробітництво з іноземними державами та з відповідними міжнародними організаціями з метою використання їхніх досвіду й потенціалу, у тому числі фінансового, для реалізації цілей державної етнонаціональної політики.

Досвід більшості поліетнічних держав доводить, що успіх у виконанні стратегічних державних завдань може гарантувати лише демократичність суспільного ладу на основі дотримання фундаментальних прав і свобод людини і націй, соціально-економічного піднесення, повсюдного поширення високої етнополітичної культури суспільства.

Політико-правовий механізм реалізації етнонаціональної політики включає положення Конституції України (ст. 23, 24, 35, 36, 38 тощо) та норми законодавства щодо національних меншин та свободи віросповідання, зокрема Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» 1991 р., Декларація прав національних меншин 1991 р., Закон України «Про національні меншини в Україні» 1992 р., Закон України «Про засади державної мовної політики» 2012 р. та інші.

Активним учасником реалізації етнонаціональної політики є громадянське суспільство. Так, основним інститутом сприяння міжнаціональному діалогу є Асоціація національно-культурних об'єднань України. Метою якої проголошено забезпечення прав національних меншин на рівні європейських та міжнародних стандартів в Україні. Провідним інститутом налагодження міжконфесійної взаємодії є Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій, утворена у грудні 1996 року.

В сучасних умовах важливим питанням етнонаціональної політики України є напрацювання політико-правових механізмів реінтеграції окупованих територій Донбасу і Криму до складу України. По-

літика реінтеграції передбачає створення відповідної інституційної основи, напрацювання комплексу правових, політичних, етнокультурних, соціальних, економічних реінтеграційних механізмів.

Тема 14

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ТА МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ

Глобалізація і проблема збереження етнічної приналежності.
Глобалізація та політична співпраця етнічних спільнот.
Мультикультуралізм як фактор демократичного розвитку суспільства.
Моделі мультикультуралізму.

Дослідники розглядають сучасний етап глобалізації як доповнення до зростаючої взаємозалежності країн шляхом зростаючої транснаціоналізації економічної, інформаційної та іншої діяльності. Транснаціоналізація призводить до постнаціоналізму, коли перспектива «розчинення» націй і держав у більш складних і раніше неіснуючих міжнародних структурах стає реальною.

Ті, хто вживає терміни «наднаціоналізм» і «глобальна культура», вказують на фрагментацію національних ідентичностей, втрату економічного суверенітету, зростаючу політичну взаємозалежність національних держав. Але в той же час є дані про те, що «в епоху добровільних мереж соціальної взаємодії, заснованих на потребах і діяльності індивідів, етнонаціональна організація служить важливим каналом індивідуальної ідентифікації і солідарності... Етнонаціональні рухи є політично активними, а також служать основою для формування культури». Відбувається не подолання етнічності, а відродження «етнічних зв'язків самими процесами глобалізації». Події кінця ХХ століття дозволили Е. Сміту висловити думку про очевидне «глобальне етнічне відродження».

Адже досі ми спостерігаємо не формування нових глобальних ідентичностей, а явну актуалізацію етнічності і, крім того, зміцнення регіоналізму. Не випадково в останні роки все частіше говорять про «Європу регіонів». Однак процеси глобалізації призводять до утворення нових транскордонних регіонів, або «єврорегіонів», які формуються на стику колишніх державних кордонів. Прикладом таких «єврорегіонів» можна назвати розділене місто Хапаранд/Торніо на кордоні Швеції та Фінляндії, «Єврорегіон» Нейсе-Ніса-Нісса на

стику кордонів Чехії, Польщі та Німеччини. Але всі ці регіони мають сильні історичні та етнічні підстави для свого виникнення і покликані в основному усунути штучні і непотрібні бар'єри між природно тяжіючими територіями.

Процеси глобалізації, без скасування етнічності і без послаблення її впливу на суспільний розвиток, впливають на становище етнічних спільнот, створюють нові реалії і нові перспективи етнічного розвитку й актуалізації етнічності. Подолання попередніх бар'єрів, розвиток інформаційних і культурних зв'язків дозволяють етнічно пов'язаним спільнотам зміцнювати солідарність, запозичувати ефективні моделі самоорганізації, розраховувати на економічну і політичну підтримку економічної і соціальної модернізації.

Розвиток співробітництва між «спорідненими народами» і державними інститутами країн, де вони проживають, дійсно значно розширився за останні роки, набув своєрідних організаційних форм і став виконувати інтеграційну місію як в Європі, так і в приполярно-регіоні.

Саме процеси глобалізації актуалізували проблему корінних народів, оскільки інтереси промислового розвитку змусили зазіхнути на землі, населені корінними народами, а розвиток інформаційних систем і наднаціональних політичних інститутів показав, що вторгнення загрожувало способу життя і культурам унікальної частини людської цивілізації.

Організація Об'єднаних Націй і Міжнародна робоча група у справах корінних народів (IWGIA) підрахували, що на землі налічується 370 мільйонів осіб корінних народів, які зберігають традиційні культури. Вони займають близько 20 % всієї поверхні суші, а райони їх проживання є найбільш екологічно цінними районами, що забезпечують збереження унікального генофонду планети і стабілізують вплив промислових регіонів на атмосферу і водні простори. Ефективне використання міжнародних інструментів і механізмів реалізації основних свобод корінних народів, близько трьох десятиліть тому в рамках Підкомісії з питань заохочення і захисту прав людини Комісії ООН з прав людини була створена Робоча група з питань заохочення і захисту прав людини. У 1985 році ця група приступила до розробки Декларації прав корінних народів, проект якої був внесений на розгляд Підкомісії в 1993 році. Після багаторічних зусиль лідерів, науковців та політиків руху Генеральна Асамблея ООН прийняла Декларацію прав корінних народів у вересні 2007 року.

Глобалізація на сучасному етапі розвитку людського суспільства не призводить до витіснення або заміни етнічності, а сприяє її актуалізації і політизації. Глобалізація дозволяє розширити політичне та інформаційне поле культурної специфіки, вона сприяє перетворенню етнічних спільнот та меншин не тільки на політично активних гравців, а й на міжнародних акторів. Глобалізація дає можливість перерозподіляти ресурси тим етнічним спільнотам і етносам, які опинилися в складних життєвих обставинах, і дає їм додаткові стимули для самоорганізації і виживання.

Проте процеси глобалізації також мають руйнівний вплив на етнічну приналежність. Але конкуренція мов і культур завжди мала місце в історії людства, вона не була породжена глобалізацією, вона тільки посилювала ці явища, які набувають якісно інший характер.

В сучасному глобалізованому суспільстві існує потреба постійної інтеграції. Прагнення України інтегруватися до світового співтовариства призводить до необхідності формування мультикультурного суспільства, яке передбачає рівні права для всіх громадян у розвитку своєї культури, мови, традицій, етнічних та релігійних цінностей. Більше того, в такому суспільстві подібні цінності підтримуються не тільки політичною елітою, а й пересічними громадянами.

Мультикультуралізм являє собою політику, що передбачає культурний плюралізм та сприяє його розвитку. Теоретичною основою мультикультуралізму став лібералізм з його цінностями свободи, рівності та братерства. Проте, якщо другий передбачає захист індивідів, то перший — етнічних та культурних груп, а отже сприяє подоланню не тільки соціальної несправедливості, а й расизму та інших проявів нетерпимості на ґрунті етнокультурної ідентичності.

Першою країною, яка офіційно проголосила мультикультуралізм державною політикою, стала Канада 1971 р.

Виділяють дві моделі мультикультуралізму.

Перша представлена радикальним, або мозаїчним, мультикультуралізмом, за якого в рамках одного політичного утворення наявні чітко диференційовані спільноти, які зберігають свою ідентичність і кордони, подібно до елементів, що складають мозаїку.

Друга — передбачає модель інтеграції або асиміляції. Під асиміляційною моделлю, яку можна назвати моделлю «плавильного котла», розуміють інтеграцію, націлену на злиття культури, самобутності імigrantів з домінуючою культурою. За такої моделі передбачається поглинання культурних меншин і новоприбулих домінуючою культу-

рою. Становленню цієї моделі мультикультуралізму сприяє створення громадянської ідентичності як загальнонаціональної паралельно з визнанням культурного розмаїття.

Мультикультуралізм як політику можна розглядати в широкому сенсі — як загальну політику, політичну програму з гармонізації відносин між державою і різними меншинами; у вузькому сенсі — як політику інтеграції імігрантів.

Мультикультуралізм як ідеологія являє собою світоглядну позицію, яка ґрунтується на толерантному ставленні до культурної та будь-якої іншої відмінності. Серед основних принципів подібної ідеології, крім права на культурну відмінність, можна виділити принцип культурної рівноцінності та взаємної толерантності. На наш погляд, саме толерантність лежить в основі мультикультуралізму. Іншим важливим аспектом мультикультуралізму є те, що самоідентифікація в рамках певної етнічної культури не повинна порушувати права інших етносів і закони держави в цілому.

Демократія відіграє ключову роль у процесі утворення і розвитку мультикультурного суспільства, яке формувалося, перш за все, в демократичних частинах Західної Європи і Північної Америки. Високий рівень толерантності, моральності і демократії в цих регіонах створили прекрасні умови для поширення ідей мультикультуралізму. Свою чергою, політика мультикультуралізму, з використанням інтеграційної його моделі, сприяє формуванню свідомого громадянського суспільства та розвитку процесів демократизації у державі.

Варто зазначити, що європейський мультикультуралізм переживає кризу, оскільки політика культурної толерантності в Західній Європі призвела до формування «паралельних суспільств» етнічних мігрантів, які живуть за власними законами, ізольованих від панівного суспільства мовно і культурно. У полікультурному суспільстві культура етнічних мігрантів розглядається як форма збереження своєї ідентичності. Як така вона поступово перетворилася на контркультуру, протилежну національній культурі приймаючої громади. Культурна ізоляція стає агресивною, а ступінь агресивності безпосередньо залежить від ступеня відчуження тієї чи іншої групи імігрантів від основного населення країни. У той же час культурні протиріччя можуть легко трансформуватися в політичні протиріччя, у відкрите протистояння мігрантів з домінуючою більшістю.

Сучасні тенденції глобалізації та уніфікації світового простору, в тому числі культурного, інформаційного, духовного, різке зростан-

ня міграційних потоків у світі спричиняють посилення культурно-етнічної взаємодії як ззовні, так і всередині країни. В таких умовах гармонійне співіснування культурного різноманіття та формування міжкультурного діалогу потребують вдосконалення та трансформації на засадах демократизму, толерантності, плюралізму державної політики та публічного управління.

ПЛАН ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Тема 1

Етнополітологія як наука та навчальна дисципліна

1. Місце етнополітології в сучасному суспільствознавстві.
2. Предмет етнополітології.
3. Понятійний апарат та структура етнополітології.
4. Функціональні задачі та методи етнополітології.

Тема 2

Сучасні теорії етнічності

1. Сутність феномена етнічності.
2. Основні підходи до визначення і дослідження феномена етнічності: примордіалізм, конструктивізм, інструменталізм, функціоналізм.
3. Парадигми етнічності за Е. Смітом: переніалізм, модернізм, етносимволізм та постмодернізм.
4. Різноманітність концепцій етнічності (концепція і модель придбання та втрати етнічного коріння, концепція етнічної ідентичності, концепція національної ідентичності, концепція «символічної етнічності»).

Тема 3

Етнічні та національні форми існування людства

1. Етнос та етнопонаціональна група.
2. Нація та національність.
3. Етноси і нації в системі інших спільнот.
4. Етнічна та національна самовідомість.
5. Національний характер.

Тема 4

Етнічні процеси: сутність та типи

1. Особливості та типи процесу етнічного роз'єднання.
2. Етнооб'єднувачі процеси: сутність та типи.
3. Процеси етнічної і мовної асиміляції та акультурації.

4. Процес етнічної інтеграції.
5. Процес етнічного ренесансу.

Тема 5

Процес політизації етнічності

1. Політизація етнічності: передумови, етапи та характерні риси.
2. Роль держави та політичних еліт у процесах політизації етнічності.
3. Наслідки процесу політизації етнічності.
4. Особливості політизації етнічності в Україні та на пострадянському просторі.

Тема 6

Націоналізм як ідейно-політичний феномен

1. Націоналізм як соціально-психологічний феномен, ідеологія та культурна орієнтація.
2. Основні підходи до типології націоналістичних проявів у політичному житті суспільства.
3. Джерела і форми націоналізму.
4. Національна ідея як основа націо- та державотворення.

Тема 7

Міжнародні стандарти в галузі прав етнічних груп

1. Право народів на самовизначення та його критерії.
2. Міжнародні норми в галузі прав етнічних меншин.
3. Статус малочисельних народів: міжнародний і досвід.

Тема 8

Етнонаціональна політика: сутність, напрямки та моделі

1. Поняття та зміст етнонаціональної політики.
2. Основні напрямки етнонаціональної політики.
3. Суб'єкти етнонаціональної політики.
4. Поняття та складові моделі етнонаціональної політики.
5. Типологія моделей етнонаціональної політики.
6. Моделі етнонаціональної політики постсоціалістичних країн.

Тема 9
Національна держава та національна автономія

1. Моноетнічні, поліетнічні та багатонаціональні держави.
2. Основні підходи у трактуванні національної держави.
3. Шляхи формування національних держав.
4. Ознаки національної держави.
5. Сутність та типи національної автономії.

Тема 10
**Процеси національного будівництва
та етнополітичної регіоналізації**

1. Умови формування націй.
2. Типологія націотворчих процесів.
3. Сутність і характер національного будівництва.
4. Зміст процесів етнорегіоналізації.
5. Шляхи вирішення етнорегіональних проблем.

Тема 11
Процеси етнополітичної дезінтеграції та інтеграції

1. Зарубіжний досвід етнополітичної дезінтеграції.
2. Світові практики етнополітичної інтеграції.
3. Передумови, чинники та особливості етнополітичної дезінтеграції України.
4. Умови та особливості етнополітичної реінтеграції України.

Тема 12
Етнополітичні конфлікти

1. Сутність та ознаки етнополітичного конфлікту.
2. Причини виникнення етнополітичних конфліктів.
3. Типологія етнополітичних конфліктів.
4. Методи управління етнополітичними конфліктами та шляхи їх вирішення.

Тема 13

Етнонаціональна політика в сучасній Україні

1. Пріоритети сучасної етнонаціональної політики України.
2. Механізм реалізації етнонаціональної політики та його складові.
3. Законодавча база та система прав етнонаціональних груп в Україні.
4. Проблеми і перспективи співвідношення прав громадянина, нації та держави в сучасній Україні.

Тема 14

Глобалізація та мультикультуралізм

1. Глобалізація та проблеми збереження етнічності.
2. Глобалізація та політична кооперація етнічних спільнот.
3. Політика мультикультуралізму та її вплив на етнополітичні процеси в світі.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Тема 1

Етнополітологія як наука та навчальна дисципліна

Етнополітологія в системі наук про суспільство.

Об'єкт та предмет етнополітології.

Структура етнополітології.

Категорії, методи та функції етнополітології.

Тема 2

Сучасні теорії етнічності

Етнонаціональні форми існування людства.

Основні підходи в дослідженні етнічності.

Основні постулати модерністського підходу.

Примордіалізм та переніалізм.

Тема 3

Етнічні та національні форми існування людства

Етнічні спільноти: сутність, соціально-історична природа і основні типологічні різновидності.

Понятійний апарат аналізу етнічних спільнот.

Дискусії про співвідношення категорій «етнічне» і «національне» в навчальній літературі: вихідні методологічні орієнтації та позиції сторін.

Теоретичні образи «етнокультурної нації» і «нації як співгромадянства» («громадянської нації»).

Феномен міжетнічних відносин в ракурсі політології.

Тема 4

Етнічні процеси: сутність та типи

Поняття та типи етнічних процесів.

Віросповідні принципи і релігійні структури в системі етнонаціональних відносин.

Етноніціональна ідентичність і релігійна ідентичність.

Етноконфесіональні характеристики суспільства і причини їх політизації: інституційні, ціннісно-нормативні, культурні, соціально-психологічні, ідеологічні і поведінкові аспекти.

Релігія, етнічність і політична культура.

Проблеми та протиріччя у взаємодії етнічного і релігійного в умовах пострадянського розвитку в республіках колишнього СРСР.

Проблеми протиріччя національно-мовного розвитку.

Статусні характеристики мов державних, офіційних, робочих, мов-посередників та ін.

Регіональні мови і мови етнонаціональних меншин.

Законодавче регулювання мовних відносин. Рівноправність мов і рівноправність носіїв мов на особистісному і колективному рівні.

Принципи мовної політики. Мовне законодавство України.

Тема 5

Процес політизації етнічності

Зміст процесу політизації етнічності.

Характерні риси політизації етнічності.

Причини політизації етнічності.

Роль держави та політичних еліт в політизації етнічності.

Загальні й специфічні наслідки політизації етнічності:

Тема 6

Націоналізм як ідейно-політичний феномен

Етнонаціональна ідентичність в структурі суспільної свідомості: рівні, форми, соціокультурні підстави.

Етнічна приналежність як предмет буденного створення та ідеології.

Націоналізм як соціально-психологічний феномен, ідеологія, культурна орієнтація і політична доктрина.

Основні підходи до типології у вітчизняній та зарубіжній літературі.

Спектр націоналістичних проявів: трайбалізм, етнічний партикуляризм, етнонаціоналізм, регіоналізм, статистський націоналізм, континентальний націоналізм, суперетнічний націоналізм.

Націоналізм побутовий, культурний і політичний.

Шовінізм, ксено- і етнофобія, етнополітичний екстремізм.

Тема 7

Міжнародні стандарти в галузі прав етнічних груп

Право народів на самовизначення: історія та сучасність.

Сучасні дискусії про зміст права на самовизначення: позиції й аргументи сторін.

Колізія права народів на самовизначення і принципу територіальної цілісності держав.

Міжнародні норми в галузі прав етнічних меншин.

Тема 8

Етнонаціональна політика: сутність, напрямки та моделі

Сутність та поняття етнонаціональної політики.

Суб'єкти етнонаціональної політики.

Типи та моделі етнополітики.

Форми етнополітичної поведінки.

Етнічна складова політичних режимів.

Сутність та поняття етнократії.

Ліберальна та етнічна демократія.

Демократія міжетнічної згоди.

Тема 9

Національна держава та національна автономія

Моноетнічні, поліетнічні та багатонаціональні держави.

Основні підходи до трактування національної держави.

Шляхи формування національних держав.

Ознаки національної держави.

Сутність та типи національної автономії.

Тема 10

Процеси національного будівництва та етнополітичної регіоналізації

Сутнісні риси процесу національного будівництва.

Національна ідея як основа націо- та державотворення.

Виникнення та історична еволюція національної ідеї.

Сутність та структура національної ідеї.

Особливості формування української національної ідеї.

Етносоціальні фактори функціонування політичних систем.

Етнонаціональний момент у системі розподілу влади і владних повноважень, політичних і громадянських прав і свобод.

Принцип суверенності. Державний суверенітет і суверенність націй.

Ідея національної держави в історії політико-правової думки і в практиці державно-правового будівництва.

Поняття «імперія» в етнічному вимірі.

Національно-територіальне і національно-державне начало в федеративному устрої держав сучасності.

Етнополітичні елементи в державному устрої.

Особливості етнополітичної регіоналізації.

Тема 11

Процеси етнополітичної дезінтеграції та інтеграції

Сутність етнополітичної дезінтеграції.

Теоретичні концепції етнополітичної інтеграції.

Фактори та передумови інтеграційних процесів.

Типи етнополітичної інтеграції.

Етапи етнополітичної інтеграції.

Методи етнополітичної інтеграції.

Тема 12

Етнополітичні конфлікти

Сучасна політична наука про природу етнічних конфліктів.

Політизація етнічних і міжетнічних проблем та їх конфліктне загострення в суспільствах різного типу.

Співвідношення понять «конфлікт» та «криза» по відношенню до сфери міжетнічного взаємозв'язку.

«Етнополітичні конфлікти» та «міжетнічні конфлікти».

Передумови, принципи урегулювання, способи попередження етнополітичних конфліктів.

Тема 13

Етнонаціональна політика в сучасній Україні

Українська нація як поліетнічна спільнота.

«Українська політична нація» як теоретичний конструкт.

«Українська політична нація»: контраргументи.
«Народ України» у концептуальному розумінні.
Український народ і пропаганда зближення цінностей.
Нація і держава: глибинний взаємозв'язок, проблеми інтеграції
суспільства.

Тема 14

Глобалізація та мультикультуралізм

Глобалізація як сучасна тенденція політичного розвитку.
Мультикультуралізм як фактор розвитку суспільства в глобалізо-
ваному світі.
Теоретичні підходи до визначення мультикультуралізму.
Мультикультуралізм як складова культурної глобалізації.
Особливості застосування мультикультурної моделі у країнах За-
хідної Європи.
Позитивні та негативні наслідки мультикультуралізму.

ТЕМАТИКА ДОПОВІДЕЙ ТА ПРЕЗЕНТАЦІЙ

- 1) Управління етнонаціональною сферою: принципи, механізм і правова база.
- 2) Право на самовизначення нації як принцип міжнародного права.
- 3) Національні меншини в міжнародному праві. Міжнародно-правові механізми забезпечення і захисту їх прав.
- 4) Визначення поняття «національно-культурна автономія». Суб'єкти права на національно-культурну автономію.
- 5) Гарантії прав корінних нечисленних народів в законодавстві України.
- 6) Визначення поняття «діаспора». Діаспори в сучасній систем міжнародних відносин.
- 7) Етнічна картина світу і проблеми різних класифікацій етносів.
- 8) Національні меншини України в етнокультурному вимірі.
- 9) Етнонаціональна політика України в контексті входження до Європейського співтовариства: проблеми і перспективи.
- 10) Політико-правове регулювання міжнаціональних відносин в Україні.
- 11) Етнонаціональна політика країн Західної Європи (на прикладі однієї з країн).
- 12) Етнонаціональна політика та становище національних меншин у постсоціалістичних країнах (на прикладі однієї з країн світу).

ПИТАННЯ ДЛЯ ПЕРЕВІРКИ ЗНАНЬ З КУРСУ

1. Предмет етнополітології.
2. Понятійний апарат етнополітології.
3. Функціональні задачі етнополітології.
4. Методи етнополітології.
5. Сутність феномена етнічності.
6. Основні підходи до визначення і дослідження феномена етнічності: примордіалізм, конструктивізм, інструменталізм, функціоналізм.
7. Поняття «етнос». Ознаки етноса.
8. Класифікація етносів.
9. Нація та національність.
10. Етноси і нації в системі інших спільнот.
11. Етнічна ідентичність: поняття і типи.
12. Етнічна та національна самосвідомість.
13. Національний характер.
14. Національні відносини і міжетнічна комунікація.
15. Етнічна адаптація, акультурація й асиміляція.
16. Етнічна самоідентифікація.
17. Сутність і типи етнічних установок.
18. Сутність етнополітичного інтересу.
19. Етнічна нація та політична нація: розмежування понять.
20. Національна меншина та корінне населення: співвідношення понять.
21. Зміст і особливості етнонаціональної політики.
22. Структура етнонаціональної політики України: етнополітичні відносини, етнополітична свідомість, етнополітична організація як частина організаційних структур держави.
23. Функції етнонаціональної політики.
24. Принципи етнонаціональної політики.
25. Основні пріоритети етнонаціональної політики України.
26. Суб'єкти етнонаціональної політики.
27. Типи та моделі етнополітики.
28. Основні напрямки етнонаціональної політики.
29. Регіональні мови і мови етнонаціональних меншин.
30. Принципи мовної політики. Мовне законодавство України.
31. Віросповідні принципи і релігійні структури в системі етнонаціональних відносин.

32. Особливості та типи процесу етнічного роз'єднання.
33. Етнооб'єднувчі процеси: сутність та типи.
34. Процеси етнічної і мовної асиміляції та акультурації.
35. Процес етнічного ренесансу.
36. Зародження і розвиток політизації етнічності.
37. Головні та специфічні чинники політизації етнічності.
38. Зміст і етапи розвитку політизації етнічності.
39. Характерні риси процесу політизації етнічності.
40. Причини виникнення процесу політизації етнічності.
41. Роль держави та політичних еліт у розвитку політизації етнічності.
42. Загальні та специфічні наслідки процесу політизації етнічності.
43. Націоналізм як соціально-психологічний феномен, ідеологія та культурна орієнтація.
44. Джерела і форми націоналізму.
45. Національна ідея як основа націо- та державотворення.
46. Право народів на самовизначення та його критерії.
47. Міжнародні норми в галузі прав етнічних меншин.
48. Статус малочисельних народів: міжнародний і досвід.
49. Поняття національної держави.
50. Ознаки національної держави.
51. Сутність та типи національної автономії.
52. Моноетнічні, поліетнічні та багатонаціональні держави.
53. Шляхи формування національних держав.
54. Українська нація як поліетнічна спільнота.
55. Процес національного будівництва: сутність і характер.
56. Націобудівництво в умовах політичної залежності та бездержавності.
57. Проблеми національно-державного будівництва в Україні.
58. Етапи і фази націобудівництва.
59. Головні передумови національного будівництва, об'єктивні і суб'єктивні чинники.
60. Шляхи і методи націобудівництва.
61. Зміст процесів етнорегіоналізації.
62. Небезпека перетворення етнорегіоналізму на сепаратизм.
63. Засоби і методи вирішення етнорегіональних проблем.
64. Децентралізація, автономізація та федералізація як шляхи вирішення етнорегіональних проблем.
65. Загальне і особливе в національно-державному будівництві та етнополітичній регіоналізації в Україні.

66. Етнополітична дезінтеграція як процес роз'єднання і поділу існуючої етнополітичної спільноти.
67. Основні закономірності дезінтеграційних та інтеграційних процесів.
68. Причини дезінтеграції.
69. Сучасні концепції етнополітичної інтеграції: комунікативна, функціональна, нефункціональна, уніфікаційна.
70. Етнополітична інтеграція як процес об'єднання етнічних спільнот в єдине суспільство чи державу.
71. Типи, цілі і завдання інтеграції.
72. Основні передумови успішного розвитку інтеграційних процесів.
73. Етапи і методи етнополітичної інтеграції.
74. Зарубіжний досвід етнополітичної дезінтеграції.
75. Світові практики етнополітичної інтеграції.
76. Передумови, причини і наслідки зростання інтеграційних тенденцій в Західній Європі.
77. Перспективи інтеграції в Східній Європі.
78. Входження України до Європейського співтовариства: проблеми та перспективи.
79. Пріоритети сучасної етнонаціональної політики України.
80. Проблеми і перспективи співвідношення прав громадянина, нації та держави в сучасній Україні.
81. Механізм реалізації етнонаціональної політики та його складові.
82. Законодавча база та система прав етнонаціональних груп в Україні.
83. Основні завдання етнонаціональної політики України.
84. Принципи і методи демократичної етнонаціональної політики.
85. Поняття етнічної міграції. Фактори етнічної міграції на пострадянському просторі.
86. Роль національних меншин і діаспор в організації міжетнічних комунікацій.
87. Нормативно-правове забезпечення національної політики в Україні.
88. Зміст державної національної політики в Україні в XXI столітті.
89. Глобалізація та проблеми збереження етнічності.
90. Глобалізація та політична кооперація етнічних спільнот.
91. Політика мультикультуралізму та її вплив на етнополітичні процеси в світі.
92. Сутність та ознаки етнополітичного конфлікту.
93. Природа і причини міжетнічних і міжнаціональних конфліктів.

94. Типологія етнічних конфліктів.
95. Методи управління етнополітичними конфліктами та шляхи їх вирішення.
96. Технологія врегулювання міжетнічних конфліктів.
97. Національні меншини України в етнокультурному вимірі.
98. Національні меншини в поліетнічних країнах: досвід виживання.
99. Управління міжнаціональними відносинами в Україні в контексті входження до Європейського співтовариства: проблеми і перспективи.
100. Політико-правове забезпечення національно-етнічного відродження України.

ЗРАЗКИ ТЕСТОВИХ ЗАВДАНЬ

1. Навчальна дисципліна, що вивчає психологічні та психічні особливості етносів — ...

- А. Етнолінгвістика.
- Б. Етнодемографія.
- В. Етнопсихологія.
- Г. Етнополітологія.

2. Навчальна дисципліна, що вивчає взаємовідношення етнічної культури та мови — ...

- А. Етнолінгвістика.
- Б. Етнодемографія.
- В. Етнопсихологія.
- Г. Етнополітологія.

3. Навчальна дисципліна, що концентрується на описових особливостях, фіксуючих культурно-побутові та соціальні відмінності між народами, насамперед відмінності неєвропейських народів від європейських — ...

- А. Етнологія.
- Б. Етнографія.
- В. Етнічна антропологія.
- Г. Етносоціологія.

4. Який з перерахованих підходів розглядає націю як сукупність всіх громадян якоїсь держави?

- А. Конструктивістський підхід.
- Б. Інструменталістський підхід.
- В. Етатистський підхід.
- Г. Етнічний підхід.

5. Який з перерахованих підходів розглядає націю як вищу форму етнічної спільності, тобто групу людей, що склалася на основі спільності походження, єдності мови, особливостей культури і психіки?

- А. Конструктивістський підхід.
- Б. Інструменталістський підхід.

- В. Етатистський підхід.
- Г. Етнічний підхід.

6. Територіальні групи людей, що виділяються на підставі їх генетичного споріднення, яке зовні проявляється у певній фізичній схожості за багатьма ознаками, — це...

- А. Раса.
- Б. Етнос.
- В. Етнікос.
- Г. Нація.

7. Регіональна частина етносу, що володіє культурою чи іншої специфікою, особливою самосвідомістю і етнімом, — це...

- А. Діаспора.
- Б. Етнос.
- В. Метаетнос.
- Г. Субетнос.

8. Як називається частина етносу, що проживає поза територією компактного проживання або походження свого етносу?

- А. Діаспора.
- Б. Етнос.
- В. Метаетнос.
- Г. Субетнос.

9. Як називають етнічну групу, яка насильно чи добровільно розселилася по всьому світу?

- А. Діаспора.
- Б. Асоціація.
- В. Меншість.
- Г. Етнос.

10. Процес виникнення етнічних спільнот аж до становлення їх самосвідомості — ...

- А. Культурогенез.
- Б. Етногенез.
- В. Обидві відповіді вірні.
- Г. Обидві відповіді невірні.

11. Згідно з інструменталізмом:

- А. Етнос — це «розширена родинна група».
- Б. Етнос — це спільність, що конструюється інтелектуалами.
- В. Етнос — це спільність, поєднана інтересами, засіб мобілізації в політичній боротьбі.
- Г. Етнос — це історично сформована соціальна група людей, пов'язана спільністю території, мови і культури.

12. Згідно з конструктивізмом:

- А. Етнос — це «розширена родинна група».
- Б. Етнос — це спільність, що конструюється інтелектуалами.
- В. Етнос — це спільність, поєднана інтересами, засіб мобілізації в політичній боротьбі.
- Г. Етнос — це історично сформована соціальна група людей, пов'язана спільністю території, мови і культури.

13. Частина народу, що володіє культурної чи іншої специфікою, особливим самосвідомістю й етнонімом, — це...

- А. Етнос.
- Б. Субетнос.
- В. Діаспора.
- Г. Нація.

14. Етнічна меншість —

- А. Частина народу, що відрізняється від більшості специфічними рисами віросповідання та релігійного життя, що усвідомлює ці відмінності, але зараховує себе до даного народу.
- Б. Частина народу, що говорить на власному діалекті, що усвідомлює свої мовні відмінності від більшості, але зараховує себе до даного народу.
- В. Частина народу, що проживає за межами однойменного суб'єкта федерації, територіальної автономії або однойменного міста в інонаціональному середовищі і зберегла свою самобутність, а також особи, що належать до народів, які не мають однойменних територіально-державних утворень.
- Г. Частина народу, що відрізняється від більшості специфічними рисами традиційної культури, що усвідомлює ці відмінності, але зараховує себе до даного народу.

15. Етноконфесійна меншість —

А. Частина народу, що відрізняється від більшості специфічними рисами віросповідання та релігійного життя, що усвідомлює ці відмінності, але зараховує себе до даного народу.

Б. Частина народу, що говорить на власному діалекті, що усвідомлює свої мовні відмінності від більшості, але зараховує себе до даного народу.

В. Частина народу, що проживає за межами однойменного суб'єкта федерації, територіальної автономії або однойменного міста в інаціональному середовищі і зберегла свою самобутність, а також особи, що належать до народів, які не мають однойменних територіально-державних утворень.

Г. Частина народу, що відрізняється від більшості специфічними рисами традиційної культури, що усвідомлює ці відмінності, але зараховує себе до даного народу.

16. Лінгвістична меншість —

А. Частина народу, що відрізняється від більшості специфічними рисами віросповідання та релігійного життя, що усвідомлює ці відмінності, але зараховує себе до даного народу.

Б. Частина народу, що говорить на власному діалекті, що усвідомлює свої мовні відмінності від більшості, але зараховує себе до даного народу.

В. Частина народу, що проживає за межами однойменного суб'єкта федерації, територіальної автономії або однойменного міста в інаціональному середовищі і зберегла свою самобутність, а також особи, що належать до народів, що не мають однойменних територіально-державних утворень.

Г. Частина народу, що відрізняється від більшості специфічними рисами традиційної культури, що усвідомлює ці відмінності, але зараховує себе до даного народу.

17. Діаспора — це...

А. Частина народу, що володіє культурною специфікою, особливою самосвідомістю й етнізмом.

Б. Етнічна спільність, що охоплює кілька етносів, але вона володіє етнічними властивостями меншої інтенсивності, ніж кожен з них окремо.

В. Регіональна частина етносу, що володіє культурою чи іншою специфікою, особливою самосвідомістю і етнізмом.

Г. Частина етносу, що проживає поза територією компактного проживання або походження свого етносу.

18. Етногенез —

А. Просторове відділення раси, класу або етнічної групи шляхом дискримінаційних заходів.

Б. Процес виникнення етнічних спільнот аж до становлення їх самосвідомості.

В. В расових відносинах процес, в ході якого живуть на одній території етнічні групи, зберігаючи основні відмінності, взаємно пристосовуються до спільного проживання, співіснуючи без істотних конфліктів.

Г. Масові репресії і винищення людей за етнічною (расовою) ознакою.

19. Ксенофобія — це...

А. Явно не виражена етнічна ідентичність, широко поширена в змішаному етнічному середовищі.

Б. Підвищена ворожість, побоювання і підозрілість по відношенню до людей іншої національності.

В. Заперечення етнічності, прагнення вважати себе «громадянином світу».

Г. Усвідомлення себе як члена негативно оцінюваної в суспільстві групи.

20. Підвищена ворожість, побоювання і підозрілість по відношенню до людей іншої національності — це...

А. Шовінізм.

Б. Ксенофобія.

В. Расизм.

Г. Націоналізм.

21. Згідно з міжнародним правом, до форм реалізації права на самовизначення належить...

А. Автономізація.

Б. Сецесія.

В. Обидві відповіді вірні.

Г. Обидві відповіді невірні.

22. Сецесія — це...

- А. Возз'єднання двох або більше частин одного народу.
- Б. Створення територіальної автономії з можливістю часткового самоврядування всередині багатонаціональної держави.
- В. Відділення від однієї держави з можливістю приєднатися до іншої або створити нову державу.
- Г. Скасування всіх і всяких національних і національно-релігійних привілеїв і обмежень.

23. Що з перерахованого, згідно з міжнародним правом, не належить до форм реалізації права нації на самовизначення?

- А. Возз'єднання двох або більше частин одного народу.
- Б. Створення територіальної автономії з можливістю часткового самоврядування всередині багатонаціональної держави.
- В. Відділення від однієї держави з можливістю приєднатися до іншої або створити нову державу.
- Г. Скасування всіх і всяких національних і національно-релігійних привілеїв і обмежень.

24. Корінними народами зазвичай називають...

- А. Домінуючі етноси.
- Б. Невеликі народи, які ведуть племінний спосіб життя або займаються традиційними видами господарської діяльності.
- В. Народи, що мають державні утворення, що носять їх ім'я.
- Г. Етноси, які здавна проживають на даній території.

25. Асиміляція — це...

- А. Шлях, яким соціальні системи будь-якого роду реагують на середовище свого існування.
- Б. У расових відносинах процес, в ході якого живуть на одній території етнічні групи, зберігаючи основні відмінності, взаємно пристосовуються до спільного проживання, співіснуючи без істотних конфліктів.
- В. Процес, в ході якого етнічна меншина, приймаючи цінності, норми поведінки і культуру групи більшості, в кінцевому рахунку поглинається цією групою.
- Г. Процес, в ході якого контакти між різними культурними групами призводять до придбання однією з них або, можливо, обома нових зразків культури разом з повним або частковим сприйняттям іншої культури.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

ОСНОВНА

1) Вітман К. М. Моделі етнонаціональної політики постсоціалістичних країн : навч. посібник : рекомендовано МОН України / ОНЮА, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. К. : Логос, 2008. 392 с.

2) Картунов О. В. Вступ до етнополітології : науково-навчальний посібник. К. : Ін-т економіки, управління та господарського права, 1999. 300 с. URL: <https://library.krok.edu.ua/ua/kategoriji/navchalni-posibniki/218-vstup-do-etnopolitolohii>

3) Коршук Р. М. Етнополітологія: Історія та теорія навч. посіб. Київ : Алерта, 2020. 316 с.

4) Матвієнків С. М. Етнополітологія : навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ : НАІР, 2018. 80 с. URL: <http://194.44.152.155/elib/local/3675.pdf>

5) Правові засади державної етнонаціональної політики в Україні : монографія / за ред. І. О. Кресіної. К., 2011. 400 с.

6) Ткаченко Є. В. Правовий захист прав етнічних та мовних меншин : навчальний посібник. К. : ФОП Голембовська О. О., 2018. 315 с.

7) Явір В. А. Етнополітична інтеграція та дезінтеграція у сучасному світі: політико-правовий концепт : монографія. Київ : Логос, 2018. 468 с.

ДОПОМІЖНА

8) Антонюк О. В. Основи етнополітики : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. К. : МАУП, 2005. 432 с.

9) Асланов С. Етнополітична стабільність держави: політико-правовий аналіз : монографія. Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2016. 464 с. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/36114/1/АслановСА_монографія_НДІ%20полрег-2016.pdf

10) Багаторівневе управління в умовах модернізації публічної влади і становлення демократичного врядування в Україні : колективна монографія / М. М. Іжа, П. І. Надолішній, Л. Л. Приходченко, С. Є. Саханенко та ін. ; за заг. ред. Л. Л. Приходченко. Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2020. 480 с.

11) Бауер О. Національне питання і соціал-демократія. К. : Основні цінності, 2004. 120 с.

12) Вітман К. М. Етнополітичні конфлікти пострадянського простору: сучасний етап розв'язання. *Актуальні проблеми політики* : зб. наук. праць. 2012. Вип. 44. С. 201–210.

13) Вітман К. М. Зміна статусу Автономної Республіки Крим як спосіб вирішення етнополітичних суперечностей. *Актуальні проблеми європейської інтеграції* : зб. ст. з питань європейської інтеграції та права. 2011. Вип. 7. С. 16–22.

14) Вітман К. М. Ідея автохтонної національної меншини як елемент етнополітики: міжнародне і національне право. *Держава і право* : збірник наукових праць Юридичні і політичні науки. 2022. Випуск 91. С. 223–235.

15) Вітман К. М. Модернізація законодавства про національні меншини в Україні. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2012. Т. 13. С. 166–174.

16) Вітман К. М. Особливості процесу сепаратизації в Україні. *Актуальні проблеми політики* : зб. наук. праць. 2014. Вип. 53. С. 19–28.

17) Вітман К. М. Політико-правові виклики міжетнічний толерантності в Україні. *Держава і право*. Сер. : Юридичні і політичні науки: зб. наук. праць. 2013. Вип. 59. С. 462–468.

18) Вітман К. М. Тенденції етнополітичної дезінтеграції в європейському просторі. *Актуальні проблеми політики* : зб. наук. праць. 2015. Вип. 54. С. 20–29.

19) Войналович В. А., Кочан Н. І. Релігійний чинник етнополітичних процесів у Галичині: повоєнна радянська доба і сучасність. К. : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2018. 408 с. URL: <http://ipend.gov.ua/publication/voynalovych-v-a-kochan-n-i-relihijnyj-chynnyk-etnopolitychnykh-protsesiv-u-halychyni-povoienna-radianska-doba-i-suchasnist/>

20) Декларація Організації Об'єднаних Націй про права корінних народів. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_156#Text

21) Дудченко В. В., Цуркан-Сайфуліна Ю. В., Вітман К. М. та ін. Стратегічні орієнтири етнонаціональної політики України: Політико-правові аспекти. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 2021. Vol. 28,. No. 4. С. 51–61.

22) Етнокультурна автономія як інститут забезпечення прав національних меншин: світовий досвід і Україна : наукова записка / Кресіна І. О., Явір В. А., Ходаківський М. Д. Київ : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2018. 120 с.

23) Етнополітична безпека України: політико-правові механізми протидії етнополітичній дезінтеграції держави : наукова записка /

В. П. Горбатенко (керівник авт. кол.), Ю. С. Шемшученко, І. О. Кресіна, О. М. Стойко. Київ : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2015. 80 с. URL: https://ipiend.gov.ua/wpcontent/uploads/2020/06/krasivskyi_etnopolitychni.pdf

24) Етнополітичний контекст соціокультурних трансформацій у сучасній Україні / ред. кол. О. Рафальський (голова), В. Войналович, Л. Нагорна. К. : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2017. 512 с. URL: <http://ipiend.gov.ua/publication/etnopolitychnyj-kontekst-sotsiokulturnykh-transformatsij-u-suchasnij-ukraini/>

25) Етнополітичні чинники консолідації сучасного українського суспільства / ред. кол. О. Рафальський (голова), В. Войналович, М. Рябчук. Київ : ШіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2020. 336 с.

26) Етнополітологія : опорний конспект лекцій / упор. Явір В. А. Київ : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2016. 78 с.

27) Європейська Хартія регіональних мов або мов меншин. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_014#Text

28) Ідентичності народів Центрально-Східної Європи : колект. монографія ; за ред. Н. Коваліско, А. Єкатеринчука, Р. Радзіка ; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2018. 283 с.

29) Іжа М., Голинська О., Матвеєнко І. Підготовка кадрів місцевого самоврядування в Україні: нові виклики та перспективи. *Актуальні проблеми державного управління*. 2021. № 1(82). С. 10–19.

30) Калакура Я. С., Рафальський О. О., Юрій М. Ю. Ментальний вимір української цивілізації. Київ : Генеза, 2017. 560 с.

31) Кіссе А. І. Етнічний конфлікт: теорія і практика управління: Політологічний аналіз. К. : Логос, 2006. 379 с.

32) Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

33) Краснопольська Т. М. Дискурс єврейської ідентичності в політичному процесі. *Evropský politický a právní diskurz*. 2021. Svazek 8. 2. vydání. S. 98–103

34) Краснопольська Т. М., Милосердна І. М. Співвідношення понять «індигенна демократія» та «локальна демократія». *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України)* : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 трав. 2021 р.) / за загальною редак-

цією С. В. Ківалова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. Т. 1. С. 168–171.

35) Кресін О. В. Корінні народи: міжнародне право та законодавство України : монографія. Київ, 2020. 168 с.

36) Лойко Л. І. Громадські організації етнічних меншин України: природа, легітимність, діяльність : монографія. К.: ПЦ «Фоліант», 2005. 634 с.

37) Майборода О. М. Етнічність у міжнародній системі. Вид. 2-ге, випр. і допов. К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2017 448с. URL: <http://ipiend.gov.ua/publication/majboroda-o-m-etnichnist-u-mizhnarodnij-systemi-3/>

38) Мельник І. Міжнародні відносини: радянський експеримент та історичні реалії. Київ : Либідь, 2006. 468 с.

39) Модель етнонаціональної політики для реінтеграції Донбасу і Криму : наукова записка / Кресіна І. О., Явір В. А., Стойко О. М. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2016. 103 с.

40) Нагорна Л. П. Політична мова і мовна політика: діапазон можливостей політичної лінгвістики. К. : Світогляд, 2005. 316 с.

41) Національна єдність у конкурентному суспільстві : аналітична доповідь / за ред. О. М. Майбороди. К. : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2018. 288 с. URL: <http://ipiend.gov.ua/publication/natsionalna-iednist-u-konkurentnomu-suspilstvi-analitychna-dopovid/>

42) Палюх М. Свобода і національна ідентичність в контексті суспільних перетворень: студії і нариси / пер. з пол. В. Лічкевич, Ю. Домітрак. Кам'янець-Подільський : ФОП Сисин О. В., 2009. 176 с.

43) Пірен М. Етнополітика в Україні: соціо-психологічний аналіз. Київ : Ун-т розвитку людини, 2007. 408 с.

44) Політико-правові механізми запобігання сепаратизму в демократичному суспільстві : наукова записка / Кресіна І. О., Шемшученко Ю. С., Горбатенко В. П. та ін. Київ : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2014. 144 с.

45) Політичні технології регулювання міжетнічної та міжконфесійної взаємодії у новітніх українських реаліях : аналітична доповідь / за ред. С. Ю. Римаренка. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2014. 188 с.

46) Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 26. Ст. 892.

- 47) Про забезпечення функціонування української мови як державної : Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text>
- 48) Про корінні народи України : Закон України. URL: <https://www.president.gov.ua/news/prezident-pidpisav-zakon-pro-korinni-narodi-ukrayini-69677>
- 49) Про національні меншини в Україні : Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 36. Ст. 529.
- 50) Рамкова Конвенція Ради Європи про захист прав національних меншин. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_055#Text
- 51) Рафальський О. О. Консолідація українського суспільства: етнополітичний вимір. К. : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2018. 400 с. URL: <http://ipiend.gov.ua/publication/rafalskyj-o-o-konsolidatsiia-ukrainskoho-suspilstva-etnopolitychnyj-vymir/>
- 52) Рафальський О. О., Самчук З. Ф. Цивілізаційні перехрестя сучасного суспільства. К. : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2018. 688 с. URL: <http://ipiend.gov.ua/publication/rafalskyj-o-o-samchuk-z-f-tsyvilizatsijni-perekhrestia-suchasnoho-suspilstva/>
- 53) Рябчук М. Долання амбівалентності. Дихотомія української національної ідентичності. Історичні причини та політичні наслідки. К. : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2019. 252 с. URL: <http://ipiend.gov.ua/publication/riabchuk-m-dolannia-ambivalentnosti-dykhotomiia-ukrainskoi-natsionalnoi-identychnosti-istorychni-prychynyta-politychni-naslidky/>
- 54) Сміт Е. Д. Націоналізм. Теорія, ідеологія, історія / переклад з англ. Р. Фещенко. Київ, 2004. URL : <http://litopys.org.ua/smith/smt.htm>
- 55) Табачник Д., Попов Г., Пилипенко Т. Національні меншини: етнокультурний вимір. Київ : Етнос, 2007. 149 с.
- 56) Izha M., Maiv A. Historical foundation of regional administration in Ukraine. *Studia Socii Uniwersytetow Pogranicza*. 2019. № 3. P. 157–174. URL: https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/bitstream/11320/9362/1/SUP_3_2019_M_Izha_A_Maiev_Historical_Foundation_of_Regional_Administration_in_Ukraine.pdf
- 57) Uzun Yu., Koch S. Postecular Conflicts and Reconstruction of Nationalisms in the States of the Balto-Black Sea-Adriatic Triangle. *The Yearbook of Balkan and Baltic Studies*. 2022. Vol. 5, No. 1. P. 79–111. URL: https://www.folklore.ee/balkan_baltic_yearbook/YBBS/issue/view/vol5

ЕЛЕКТРОННІ ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ

<http://www.rada.gov.ua/> — Офіційний портал Верховної Ради України.

<http://www.niss.gov.ua/> — Національний інститут стратегічних досліджень.

<http://www.useps.org> — офіційний сайт українського Центру економічних та політичних досліджень ім. Разумкова.

<http://www.nbuv.gov.ua/> — Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського.

<http://www.ukrstat.gov.ua/> — Державна служба статистики України.

<http://www.worldometers.info/ru> — Світова статистика.

<http://coombs.anu.edu.au/ResFacilities/Demographypage.html> — Демографічний сайт Австралійського національного університету в Канберрі.

<http://www.jhucsrp.org/popwel.stm> — POPLINE — найбільша у світі бібліографічна база даних з демографічних досліджень.

<http://www.popindex.princeton.edu> — Population Index on Line — щоквартальний онлайнвий реферативний журнал з демографії та суміжних дисциплін Принстонського університету, США.

<http://www.prb.org/prb/prb> — Демографічний сайт неурядової агенції Population Reference Bureau, США.

<http://www.undp.org/popin/popin.html> — Population Information Network — Офіційний демографічний сайт ООН.

Зміст

Вступ	3
Загальні методичні рекомендації щодо вивчення курсу	5
Тематичний план навчальної дисципліни	9
Програма навчального курсу	10
Плани практичних занять	70
Завдання для самостійної роботи	74
Тематика доповідей та презентацій	79
Питання для перевірки знань з курсу	80
Зразки тестових завдань	84
Список рекомендованої літератури	90

Навчальне видання

ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ

Навчально-методичний посібник

*Для здобувачів першого (бакалаврського) рівня
вищої освіти*

Укладачі:

ВІТМАН Костянтин Миколайович
КРАСНОПОЛЬСЬКА Тетяна Миколаївна

Завідувачка редакції *Т. М. Забанова*
Технічний редактор *М. М. Бушин*
Дизайнер обкладинки *В. І. Костецький*
Коректор *І. В. Шепельська*

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 5,58.
Тираж 300 прим. Зам. № 23 (3).

Видавництво і друкарня «Юридична література»
65009, м. Одеса, вул. Академічна, 7
Телефон: (048) 777-48-79; 728-75-45

www.astroprint.ua; www.stranichka.in.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4284 від 23.03.2012 р.